

TÜRK-İSLÂM MEDENİYETİ

AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Editör:

Prof. Dr. Mehmet AYDIN

Editör Yardımcıları:

Yrd. Doç.Dr. Dicle AYDIN

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ARAS

Yayın Sekreteryası:

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ARAS

Yrd. Doç. Dr. Dicle AYDIN

Sayı: 10 / Yaz

KONYA - 2010

TANZİMAT'TAN SONRA OŞMANLI DEVLETİ'NDE TANASSUR OLAYLARI VE AKDAĞMADENİ'NDEKİ GİZLİ HRİSTİYAN İSTAVRİLER

Ahmet Türkan*

Özet

Osmanlı Devleti Tanzimat'la gelişen süreçte gayrimüslimlere birçok haklar verdi. Bu haklarla birlikte cemaatler arasındaki sorunlar bitmek bir yana daha da artmaya başladı. Bunun en önemli nedeni ise ruhban sınıfı ile laik sınıf arasında meydana gelen cemaat içi tartışmalardı. Osmanlı Devleti bu tartışmalara cemaatlerin kendi dinî özgürlüğü açısından fazla müdahale etmiyordu. Ancak asayiş tehdit eden bir problem olduğunda ve cemaat içerisinden Babıali'ye şikâyet geldiğinde olayı inceliyordu. Ayrıca devlet başlangıçta gayrimüslim cemaatlerin din ve mezhep değiştirmelerine karşı çıkmasına rağmen yabancı devletlerin müdahaleleri sonucu bu yasağı kaldırmıştı. Fakat Osmanlı Devleti yıllardan beri Müslüman olarak bilinen gizli Hıristiyanların bir anda 'biz Hıristiyanız demeleri' ve din değiştirmeleri (tanassur) karşısında farklı bir tutum sergiledi. Osmanlı coğrafyasında gerçekleşen bu tanassur hadiselerinin biri de Ankara Vilayetinin Yozgat Sancağının Akdağmadeni'nde yaşayan İstavri Kabilesi arasında meydana gelmişti. Bu topluluk resmi kayıtlarda Müslüman olarak tescil edildiğinden devlet bunların iddialarına itibar etmedi ve bu meseleyle otuz seneden fazla uğraşmak zorunda kaldı.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, gayrimüslimler, İstavri Kabilesi

Abstract

In course of Tanzimat the Ottoman State gave lots of rights to non Muslim people. But this did not reduce the problems between communities on the contrary, it gave rise to other problems. The most significant reason for this was the fact that there was a competition in community between the class of clergy and the class of lay. The ottoman state did not interfere this conflict since it considered that debate an inner community problem. But when an inner community problem turned out to be a problem treathing public order or when the Sublime Pout were informed about some complains the government was investigating the issue. In addition, although, in the beginning, the government opposed to the conversion of religion and denomination of communities this rule was cancelled because of the pressures of foreign states. But the react of the state was not like that when chrypto-christians who were known as Muslims sudenly announced that they were Christians. One of these conversions happened among İstavri tribe which settled in Akdağmadeni in Yozgat in Ankara. Since the community was known as Muslim in official registrations the government did not accept their assertion and this problem could not be solved for more than thirty years.

Key words: the Ottoman State, non Muslim people, İstavri tribe

* S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dinler Tarihi Dr.

Sultan II. Mahmut'un oğulları I. Abdülmecit (1839-1861) ve Abdülaziz'in (1861-76) padişahlıkları sırasında Osmanlı Devleti'nde ilan edilen yeniliklere Tanzimat adı verilir.¹ Tanzimat gayrimüslimlerin hayatına önemli yenilikler getirdi. Bu gelişmeler genel olarak şu sonuçları doğurmuştu;

- Ruhani örgütlerin ve ruhani reislerin devlet karşısındaki konumlarında farklılaşmalar meydana geldi.
- Rum Ortodoks kilisesinin diğer cemaatler karşısındaki üstün durumu ortadan kalktı.
- Bütün Hıristiyan cemaatlerinde laik unsurlar güçlenerek ruhani elitin eski nüfuzu sarsılmaya başladı.
- Kilise ve gayrimüslim okullarının sayısı arttı. Devlet tarafından yeni kilise, okul ve yetimhanelerin inşasına izin verildi.
- Vilayet yönetiminde gayrimüslim temsilciler üye olarak yönetimde yer aldılar.

Tanzimat'la meydana gelen bu değişimlerle birlikte yeni bir durum daha ortaya çıktı ki bu da Osmanlı Devleti'nde o güne kadar görülmeyen tanassur² olaylarıydı.³

Müslümanların hâkimiyetinin güçlü olduğu zamanlarda gizli olarak Hıristiyanlık dinini yaşayanlar gerçek dinlerini ortaya koymadılar. Ancak Tanzimat reformlarıyla bu durum değişmeye başladı.⁴ 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içerisinde yeni unsurlar ortaya çıktı. Bunlar, iman-ı aslilerine döndüklerini söyleyen ve tanassur eden Hıristiyanlardı. Bu gruplar aslında daha önce de Hıristiyanlık inancını saklayıp gizliden icra eden kişilerdi. Bu insanlar farklı tarihlerde –büyük çoğunluğu 15-16-17. yüzyıllarda- muhtemelen fakirlikten, vergi vermekten kurtulmak için kendi inancını gizlemişlerdi. Komşu köylerinde yaşayan pek çok Müslüman ahali bunların gerçek dinini bildikleri hâlde sesini çıkarmamışlardı. Bu gruplar Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde özellikle de Arnavutluk, Girit, Üsküp ve Trabzon civarında yaygındı. Bunlar Tanzimat Fermanı'nın vermiş olduğu güvenle yavaş yavaş Hıristiyanlıklarını izhar etmeye başladılar. Ancak Berlin Antlaşmasından sonra bunu toplu hâlde ve yüksek bir sesle "biz Hıristiyanız"⁵ ifadeleriyle dile getirdiler ve kendileri ile ilgili yeni bir kanuni düzenlemenin yapılmasını Osmanlı Devleti'nden istediler. Hükümet de bunlar ile ilgili genel olarak Müslümanlarla aralarında bir arbede çıkmasını diye o bölgeden sürme politikasını gütsede bu uygulamanın kimi bölgelere ve gruplara göre farklılıklar içerdiğini görmekteyiz.

Çalışmamızda bireysel irtidat ve tanassur olaylarına fazla değinmedik. Genel olarak grup halinde yapılan din değişikliklerini ele aldık. Çünkü bireysel olarak yapılan tanassur olayları ile grup halinde gerçekleşenler ulaşmak istediği sonuçlar açısından farklılıklar göstermektedir. Bireysel din değiştirmeler genelde bir Müslü-

¹ Salahi R. Sonyel, Tanzimat ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Gayr-i Müslim Uyrukları Üzerindeki Etkileri, Tanzimatın 150. Yılı Sempozyumu, s. 341.

² Nasranileşme, Hıristiyan dinine girme.

³ İlber Ortaylı, Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları, Tanzimatın 150. Yılı Sempozyumu, s. 481.

⁴Stavro Skendi, Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans, Vol. 26, No. 2, s.231.

⁵ İlber Ortaylı, 19. Asra kadar Osmanlı Millet Sistemi ve Bab-ı Ali, Tarih ve Toplum, sayı. 224, s. 94. İlber ortaylı bu konu ile ilgili olarak şu yorumlarda bulunmaktadır: "Cemaatlerin içinde 19. Yüzyılda yeni unsurlar ortaya çıkmaktadır.

man'ın gayrimüslim bir kadını alıp ona haksızlık yapması sonucu kadının irtidat etmesi gibi evlilik sonucu meydana gelen problemler, din değiştiren bir kadının çevresinin ve kilisenin karşı çıkışlarından korkması karşısında tekrar irtidat etmesi, sosyal statü değişikliği vb. gibi kişisel nedenlerden⁶ kaynaklanmaktaydı. Topluca yapılanlar ise çoğunlukla uzun zamandır içinde bulunan gerçek dini gizleyip zahirren Müslüman gözükmeye şeklinde olmuştur. Ancak bu din değişikliklerinin Osmanlı Coğrafyasının değişik bölgelerinde farklı tezahürleri ortaya çıkmıştır. Bu gruplara ve bölgelere kısaca göz atalım:

Osmanlı Devleti'nin bir ada şehri olan Rodos'ta tanassur hadiseleri meydana gelmişti. Rodos'ta bulunan Namık Kemal bu hadiselerin önlenmesi için sadarete arzuhal yazdı. Arzuhalinde Rodos'un bazı köylerinde yaşayan çaresiz kişilerin cehaletleri nedeniyle tanassura düştüklerini belirterek bunun önlenmesi için devlet tarafından beş bin kuruş masrafla yapılan mescitlerin yerine beş bin kuruş daha harcanarak cami yapılmasının daha uygun olacağını belirtti. Namık Kemal'in cami yapılmasını istemesinin nedeni bu yapıların yanlarına eğitim verecek sınıfların da bulunması idi. Bu şekilde İslami bilgilerinde eksiklik olan kişilere buralarda eğitim verilip onların inançları sağlamlaştırılabilirdi. Namık Kemal'in işaret ettiği para gönderilerek camiler yapıldı ve bunun içerisinde küçük çaplı eğitim faaliyetleri de gerçekleştirildi.⁷

Osmanlı Hükümeti buraya cami yaptırmanın yanında ayrıca Rodos adasında Rumlarla karışık nüfusun bulunduğu bölgelerde Müslümanların dinî akidelerinin muhafaza edilmesi için maarif bütçesinden 360 kuruş maaşla sekiz muallim ve meşihatten de bir vaiz tayin etti. Ancak daha sonra Cezayir Bahri Sefid Maarif müdürünün verdiği bilgilerden bu tedbirlerin de bir işe yaramadığı anlaşılmaktadır. Maarif müdürü burada yaşayan Müslümanların daha çok Rumlara hizmetkârlık yapan kişiler olduklarını ve sayılarının her köyde beşer onar haneyi geçmediğini bildirerek Müslüman ahali dağınık olarak Hıristiyan Rum köylerinde bulunduğu müddetçe bunların mezhep değiştirmelerinin önünün alınamayacağını belirtti. Maarif müdürü buralardaki Müslümanların bir araya toplanarak dinî ihtiyaçlarının karşılanması için irtidat olaylarının önüne geçebileceğini ileri sürdü. Dâhiliye nezareti daha sonra o güne kadar gelinen süreçle ilgili olarak ayrıntılı bir bilgi vermesi için Rodos'un bağlı bulunduğu Cezayir Bahri Sefid vilayetine bazı sualler yöneltti. Bunlar şu ana başlıklardan oluşmaktaydı; buraya gönderilen vaiz ve muallimlerin tanassur hadiselerini önlemede bir faydası olmuş muydu, eğer olmadıysa ne yapmak gerekirdi. Ayrıca maarif müdürünün de işaret ettiği gibi Müslüman ahalinin tanassur etmesini önlemek için bir araya toplanmalarının bir faydası olur muydu, eğer faydası olacaksa bu nasıl ve nerede olacaktı.⁸ Vilayet yetkililerinin bu konudaki cevabına dair bir bilgi edinemediysek de sonradan meydana gelen gelişmelerin gösterdiği üzere alınan bütün bu tedbirlerin bir fayda vermediği açıktı. Çünkü Tanzimat ve özellikle Islahat Fermanı'nın ilanından sonra çoğu yerde olduğu gibi Rodos'ta da çok büyük değişiklikler meydana gelmişti. Bu bölgede yaşayan Rumlar

⁶ Bkz, B.O.A, Hr, sys, 121/30, Dh.mkt, 1774/17, Dh.mkt, 2232/42, Dh.mkt, 2401/10, Dh.mkt, 2486/46, Dh.mkt, 29/60.

⁷ B.O.A, Y.ee, 40/76, 9.9.1885.

⁸ B.O.A, Dh.mkt, 1611/110.

çok büyük haklar elde etmişler, yıllardan beri askerlik yapmadıklarından ticarete büyük gelişme göstermişlerdi. Ayrıca Rodos'taki Rum tefecileri burada yaşayan Müslüman Türkleri topraklarından yoksun bırakmışlardı. Rum sarrafları her yerde üstünlüklerini sürdürüyordu.⁹ Bu zenginliklerinin yanında çok gelişmiş okulları da bulunmaktaydı. Bu durumların daha önceden Hıristiyan olup da Müslüman gözüken kişilerin irtidat ve tanassur etmelerinde çok büyük etkisi olmuştu.

Rodos'ta irtidat hadiselerinin artmasının nedenleri arasında Namık Kemal'in işaret ettiği gibi dinî eğitimin eksikliğinin yanında burada yaşayan ahalinin askere gitmek istememe arzusu da yer almaktaydı. Bundan dolayı bu adada asker kaçaklarının sayısı gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Örneğin Rodos'ta bulunan Süleyman oğlu Veli adlı kişi askerlik görevi çıktığı hâlde bu göreve gitmek istemeyerek irtidat etmişti. Rodos Mutasarrıflığının bu konu ile ilgili olarak yaptığı tahkikat sonucunda bu ve benzer kişilerin irtidat etmek istemelerinin nedeninin askere gitmek istememelerinden kaynaklandığı belirtmiştir. Dahiliye nezareti buna tedbir olarak Cezayir Bahri Sefid vilayetine yazı yazarak askerlik nedeniyle meydana gelen irtidat hadiselerinin önlenmesi için askere alınacak kişilerin kendi bölgelerinde bu hizmeti yapmalarının daha uygun olacağını belirtmiştir.¹⁰ Osmanlı Devleti irtidat eden bu insanları kendi buldukları bölgede askerlik yapmalarıyla bu teşebbüslerden vazgeçmesi için bütün çabalarına rağmen bunda muvaffak olamadı. Çünkü bu insanların irtidat etmelerinin tek sebebi uzak bölgelere askerlik yapmak için gitme zorunluluğunun bulunması değil askerlik hizmetinden tamamen muaf olma arzuları idi.

İrtidat ve tanassur hadiselerinin yoğunlaştığı diğer bir yer de Balkanlardaki Elbasan, Avlonya, Üsküp¹¹, Draç, Prizrin vb. yerlerdir. İlber Ortaylı bu bölgedeki

⁹ Salahi R. Sonyel, s. 346

¹⁰ B.O.A, Dh.mkt, 1472/90, 28.12.1887.

¹¹ Üsküp valisi Osman Mazhar'ın Üsküp ve Prizrin bölgesinde bulunan ahalden kendilerini zahirde Müslüman gösterip daha önce Hıristiyan olanların Hıristiyanlığını tekrar ilan etme hakkında ne gibi muamele yapılacağına dair sadarete bilgi sorulmuştu. Sadaret tarafından da burada kaç kişinin tanassur etme düşüncesi olduğuna dair sual yönetildiğinden vali bölge ile ilgili araştırmalara başladı. Vali Osman Bey yaptığı araştırmayı şu şekilde özetlemiştir: "Tanassur etme isteyenlerin nüfus, hane ve mahallelerini açıklayan Prizrin'de bulunan Latin piskoposu tarafından alınacak defter üzerine beyanı haline göre hareket edileceği arz edilmişti. Bu defterin talep edilen işin gerçekleşmesi için bu piskoposun uygun görmesi elde edilmekte ise de Prizrin'de bulunan Dumkalib? isimli papazla Kilan isimli papazlar fesat kişilerdendir. Bu kişiler tanassur hadiselerinin meydana gelmesine sebep olan kişiler olduğundan bu piskoposu işgal etmek istemektedirler. Bundan dolayı da bu papazlar tanassur etme niyetinde olan kişilerin nüfuslarını beyan etmekten kaçınmışlar yalnız hane ve köylerini beyan eden altında imzası bulunan iki yüz seksen haneyi içeren bu piskopos tarafından verilen defter ekte takdim edilmiştir. Bunların mezheplerini ilan etmesine ruhsat verilmesi bu piskopos tarafından istenilmiş olduğundan Müslüman ahalinin fikrinin ne merkezde olduğu anlaşılması lazımdır. Bundan dolayı verilen ruhsat üzerine Prizrin merkez nahiyesi köylerinde on sekiz hane ahali gizli olan mezheplerini ilan etmiş olduklarından şimdiki halde bunların hakkında bir şey vukubulmadı. Şu hale ve bu keyfiyet bilmiş meclisi eyalette anlatıldığında meclis azası tarafından verilen ifadeye göre bu kişilerde Müslümanlık hali kaybolmuş olup şimdikiye değin bir iki defa mezhep değiştirme meydana gelmiştir. Bundan dolayı Müslüman ahali tarafından bir şey denilemeyeceği anlaşılmuş ve bu defa mezheplerini ilan edenler hakkında herhangi bir söz olmaması sairlerinden dolayı da bir şey vuku bulmayacağına delalet eder. Ancak Müslüman ahalinin zihnini karıştırmamak için bu kişilerin ara sıra üçer beşer mezheplerini ilan etmelerine ruhsat verilmesi daha münasip olacağı bu piskopos ile müzakere edilerek kararlaştırılmıştır. Tanassur olaylarında herhangi bir fenalık zuhur etmemesine mümkün merteye çabalanmakta kusur edilmeyecektir." Vali Osman Mazhar bey sadarete bu yazıyı yazdıktan sonra ekte de tanassur niyetinde olan kişilerin köy ve hanelerini numaralarıyla birlikte vermiştir. sadaret validen gelen bu bilgiler doğrultusunda 1859 yılının Mart ayında Mabeyne arz tezkiresinde bu bölgedeki tanassur olaylarını şöyle özetlemiştir: "Atıfettü efendim hazretleri, Girit ve Trabzon taraflarında olduğu gibi Üsküp ve Prizrin halisinde de bazı kişiler daha önce batınen Hıristiyan oldukları halde zahiren Müslüman gözükküp ara sıra asil mezheplerini

tanassur olayları ile ilgili olarak Arnavut tarihçi B. Graceni'nin Elbasan, İşkodra ve Draç civarındaki bazı köylerde görünüşte Müslüman, ancak aslında Ortodoks veya Katolik inançtaki köyleri tespit ettiğini ve bunları Avusturya ve Rusya arşivindeki konsolosluk kayıtlarından çıkarttığını bildirmektedir. Yine Arnavut tarihçinin belirttiğine göre Hıristiyanların vaftiz adları yanında köye gelen idarenin temsilciliklerine kaydettirdikleri ikinci isimleri de bulunmaktaymış. Köylerde cami olmayıp sadece gizli kiliseleri varmış. Ancak kasabada ise hem cami hem de kiliseleri bulunup¹² cuma günleri camiye pazar günleri ise kiliseye gidiyorlarmış.¹³

Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde edindiğimiz bilgilerden Elbasan sancağının Şapata nahiyesindeki tanassur olaylarından Babıali'nin çok yakinen ilgilendiğini müşahede ettik. Çünkü Şapata, burada yaşayan ahalinin yakın dönemde tanassur etmesinin yanında tarih boyunca mezhep değişikliklerine sahne olan çok kaygan bir bölgeydi. Uzun yıllar Katolik mezhebine mensup olan buranın halkı, Bizans döneminde de bu mezhebe olan bağlılıklarını sürdürmüşlerdi. Slav prenslerinin hâkimiyetleri altında ise Ortodoks mezhebine geçmişlerdi. Osmanlı Devleti bu bölgeyi fethettiğinde halkın çoğunluğu yine Ortodoks mezhebine mensuptu.¹⁴ Sultan II. Mehmet zamanında Arnavutluk'un tamamı fethedildiğinde bu yöre halkının çoğu da Müslümanlaştı. Kendi mezheplerinde kalan Katolik ve Ortodokslar ise serbestçe dinlerini yaşamaya devam ettiler. Özellikle burada yaşayan Merdita Katolik Arnavutlarına özel bir imtiyaz verilerek Cizvit misyonerlerinin bunlar üzerindeki faaliyetlerine müsamaha gösterilmişti.¹⁵

Bu bölgedeki tanassur olaylarından haberdar olan Osmanlı hükümeti, Yunan Hudut Kumandanlığı Erkan-ı Harbiye Binbaşı Recai Bey'i bu hadiselerin nedenini

izhar etmekte oldukları ve hatta bundan beş on sene önce bunlardan bir takım familya Hıristiyanlıklarını ilan ederek o zaman vatanlarını terk ettirilip Bursa'ya gönderilmişti. Sonrada yine asıl vatanlarına iade edildikleri gibi bu defa da Üsküp ve Prizrin'de bu takımdan olan bazı kişiler yine bu arzuda oldukları haber verilmiştir. Halen ve usulen bir şey denilmemesi gerekeceği de ihtar edilip bunlar sahihan Hıristiyan oldukları halde zorla islam'da tutulmasının bir faydası olmayıp, bilakis bunlara Müslüman denilip de asıl mezheplerini ilan ettikleri surette ehl-i İslam'dan iken tanassur etmiş gibi göründüklerinden bunun sui tesiri olmasıyla asılları Hıristiyan olduğundan kendi hallerine bırakıldığı gösterilmek daha uygun olur ise de mahallince olan mütalaaalar da bilinmek ve iktiza edecek tedbirlere teşebbüs ettirilmek lazım olacağından Üsküp valisi oralarda ahvaline vakıf ve dirayet sahibi bir kişi olmasıyla şu maslahatta olan mütalaaalarının ne olduğu sorulmuştu. Validen gelen yazıda bunların Hıristiyan oldukları Müslüman ahali indinde de malum olduğundan önceki mezheplerini (Hıristiyanlık) ilan etmelerinde mahallince de sui tesiri olmayacağı ve bununla beraber herhangi bir uygunsuzluk meydana gelmemesi için gereken tedbirlerin de alınacağı beyan edilmiştir. Bu tanassur etme niyetinde olan kişilerin bir defteri de hazırlanıp gönderilmiş olduğundan bunları şu arzudan alenen menetmek veyahut mezheplerini ilan ettikleri zaman haklarında engelleme yapmak vaki ve halece mümkün olmayıp faydası da olmayacaktır. Bunun yanında bu karışık halin zararı da görüüceğinden bu hususta gereken duruma göre hareket etmesi kendisinin dirayetine havale edilmiş ve bazı özel nasihatleri içeren bir yazı kendisine yazılmıştır. O hususta emir padişahundur." Padişah da sadaretin tezkiresi doğrultusunda gerekenin yapılmasına dair iradesini beyan etmiştir. (B.O.A, İ.hr, 166/8922),

Ayrıca Prizrin sancağına bağlı İstoblu, Karadağ isimli köylerde 25 aile tanassur ettiklerinden dolayı 1846 yılında memleketlerinden uzaklaştırılmıştı. İngiltere ve Fransa elçileri buna itiraz etmişlerdi. Daha sonra ise bunların memleketlerine dönüşlerine Osmanlı hükümeti tarafından izin verilmişti. Ayrıca bunlara Hıristiyan teba muamelesi yapılarak bedel-i askeriye ödemek şartıyla askerlikten muaf tutulmuşlardı. Fransa sefreti tarafından 30.12.1865 tarihinde hariciye nezaretine gönderilen yazıda bu ailelerden dört kişinin yine askere alındığı iddiasında bulunarak bunların askerlikten muaf tutulmasını istemiştir. , Hr.to, 201/53.

¹² İlber Ortaylı, Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları, s. 484.

¹³ Stavro Skendi, Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans Author, Vol. 26, No. 2, s.246.

¹⁴ B.O.A, Y.ee, 66/6, 2. Varak.

¹⁵ B.O.A, Y.ee, 66/6, 3. Varak. Ayrıca bkz. Hr.sys. 1767/4, Hr.to, 161/33.

soruşturması için görevlendirdi. Recai Bey Şapata nahiyesine bağlı tüm köyleri gezdi ve bütün kasaba ve köylerin haritasını ayrıntılı olarak çıkarttı. Elbasan'ın Şapata köylerinde meydana gelen tanassur olaylarını mabeyne sunduğu layihasında şu şekilde özetlemiştir: "Osmanlı Devleti'nin fetihlerini takip eden yıllarda meydana gelen karışıklıklar dolayısıyla dinî irşat tam olarak yapılamayan yerlerden birisi de bu nahiyeye (Şapata) ahali-sidir. Osmanlı Devleti'nin fethine değin vahşet ve cehalet içinde yaşayan bu nahiyeye halkına İslam hakkıyla anlatılamamış ve bu şekilde de Müslümanlıkları da kuvvetlendirilememiştir. Kendileri de muallimler çağırmanmış, mektepler ve mescitler tesis etmediklerinden zamanın geçmesiyle bunlar tekrar cehalete düşmüşlerdir. Daha doğrusu bu girdaptan kurtulamamışlar ise de bir taraftan asıl dinlerini de terk edip kiliselerini yıktıklarından iş cehalet derecesinden de çıkarak adeta dinsizlik mertebesine varmıştır. Ancak bir mabud ve mabede ihtiyaç duyulması beşeriyetin tabii ihtiyacı olduğundan Şapatalılar da sonunda kendilerine bir ilah ve ibadetgah aramaya başlamışlardır. Bunlar da köylerinin yakınlarında bugün de müşahade edilmekte olan eski kiliselerine yönelmişlerdir. Şapatalıların 'vakıf' diye tabir ettikleri bu kilise harabelerine önceleri yalnız teveccüh etmek suretiyle ve hüürmete başlayıp daha sonra bu harabeler etrafının tanzim edilip temizlenmesi, taşlarının muntazam olarak toplanmasına ihtimam gösterip kudsiyetlerine kalplerini bağlamışlardır.

Şapatalılarda bu temayülâtı hisseden İlbasan papazları Draç ve Ohri despotlarının yardımlarıyla buranın halkını kendi inançlarını çekmeye çalışmışlardır. Bu şekilde Hıristiyanlık nahiyeye (Şapata) dahilinde gizli olarak ve tedricen yayılmaya başlanmış ve en ücra köşelerde bulunan köyler de Hıristiyanlıklarını daha da ileri götürerek vakıf diye tabir ettikleri kiliselerini tamir edip yenilemişlerdir.

İrtidadın asıl merkezi olan yerlerde işte bu köylerdir Şapatalıların ne kadar zamandır Müslüman olduklarını kesin bir şekilde tayin etmek mümkün değilse de bu nahiyeye ahali-si arasında Hıristiyanlığın uyanmaya başlaması tahminen bundan yetmiş sene (1830'lu yıllar) öncesine dayanma ihtimali kuvvetlidir. Şapata köyünün Elbasan'a bağlı merkezlerden biri olmasına rağmen bura ahalisine yardım edilmemesi ve gereken tedbirlerin alınmaması hayrete şayan bir durumdur. Şapata nahiyesinin en önemli köyü olan Polisi? ahali-si zabtedemediğim bir tarihte o köye gelip yerleşmiş olan Üsküplü bir hocanın ders vermesi sayesinde cehaletten kurtulmuş olduğu gibi bu köye yakın olan Peşkupi? köyü halkı da diğer köylerden ayrılarak Müslümanlıklarını ilan etmişlerdir. Hatta bu köye yaptığım ziyarette bu köy halkı kendilerinin diğer Şapatalılar gibi dalalete sapmış gruptan olmadıklarını ve Müslüman olduklarını bana ispat etmek için mescitlerini göstermişlerdir. Şapatalılar ilk önce Hıristiyanlıklarını gizledikleri halde daha sonra ecnebi rahiplerin telkinleri ve teşvikleriyle Hıristiyanlıklarını gizlemenin bir anlamı olmadığını söyleyerek onları cesaretlendirmişlerdir. Ayrıca onlara bu konuda destek olacaklarını da belirttiklerinden buranın halkı Hıristiyanlıklarını açıkça ortaya koyacaklarına dair kendi aralarında sözleşmişlerdir.

Şapata halkı 1890 tarihindeki nüfus yazını sırasında artık kendilerinin Hıristiyan Ortodoks hanesine kaydedilmelerini söylemeye cüret etmişlerdir. İşte Şapatalıların Hıristiyanlığa ne şekilde temayül edip döndükleri açıklandığı şekilde olmuştur. Eğer bunların kiliselerinin harabeleri üzerine vaktiyle birer mescit veya zaviye inşa edilmiş olsaydı bu gün bütün Şapata nahiyesi, Polisi köyü gibi Müslüman itikadında olacaktı.¹⁶

Recai bey Şapata ahalisinin geçmiş serüvenini anlatıp yakın tarihteki tanassur etme sebeplerini belirtip karşılaştırmalar yaptıktan sonra bunların tekrar Müslüman-

¹⁶B.O.A, Y.ee, 66/6, 3. Varak.

lıklarına döndürmek için neler yapılması hususunda değerlendirmelerde bulunmuştur. O, buranın ahalisini Hıristiyanlığa döndüren rahiplerin Ortodoks ve Katolik devletlerin iltimasını elde ettiklerini; ancak irtidat eden halkın tam manasıyla Hıristiyanlığa geçmediğini düşünmektedir. Şapatalıların evlerinde Hıristiyan suretleri bulunmadığını, nikâh ve defin gibi dinî merasimlerini bazen Hıristiyan bazen de Müslüman ayını üzere yaptıklarını dile getirmiştir. Ayinleri için gizli olarak papazlar dahi çağırmakta oldukları rivayet ediliyor ise de camiye de devam ettiklerini, bunların hâlâ askere alma kanununa tabi olduklarını ve Müslüman isimlerini kullandıklarından alınacak tedbirler sayesinde bunların akaitlerinin düzeltilebileceğini belirtmiştir.¹⁷ Recai Bey Şapata nahiyesinin tekrar İslam dinine döndürmek için alınması gereken birkaç önlem sunmuş ve bunların ne derece mümkün olabileceğini şu şekilde değerlendirmiştir:

1-Olasılık: Şapatalıların tekrar hidayete sevk etmek için buraya hocaların gönderilmesiyle bunlara vaaz ve nasihatle bulunulması seçeneği.

2-Olasılık: Elbasan üzerinde nüfuzu kuvvetli olan beylere müracaat ederek buradaki misyonerlerin faaliyetlerinin engellenmesi ve bu ahaliye tekrar Müslümanlıklarının ikrar ettirilmesi.¹⁸

Recai Bey, bu olasılıklardan ikisinin de uygulanmasının mümkün olamayacağını belirtmiştir. Ona göre birincinin uygulanmasının zorluğu, ahalinin bir dini diğerine üstünlüğünü ölçebilecek kabiliyette olmadığı; ikincisinin ise ecneblerin müdahalesine sebep olabileceği endişesi idi.¹⁹

Recai Bey gerçekleşme ihtimali çok düşük olan bu olasılıkları sıraladıktan sonra pratikte uygulanması mümkün olabilecek ve irtidat edenlerin tekrar eski dinlerine dönmeleri için şu işlemlerin yapılması gerektiğini belirtmiştir.

1-Şapatalıların tanassur etmeleri dinî bir itikat meselesinden ziyade toplu olarak verilmiş bir karar olduğundan aile efradına ve akrabalarına yapılacak küçük bir telkin nahiye dahilinde bulunan kişilerin gönüllerinde henüz tam olarak yerleşmemiş olan Hıristiyanlıktan vazgeçirebilecektir. Bunun için Şapata nahiyesi müdürlüğüne kuvvetli ve dürüst bir kişinin atanması ve bunun maiyetine dört muavin verilmesi uygun olacaktır.

¹⁷ B.O.A, Y.ee, 66/6, 4. Varak.

¹⁸ B.O.A, Y.ee, 66/6, 5. Varak.

¹⁹ Misyonerlerin özellikle de Protestan ve Cizvitlerin bu bölgedeki faaliyetleri İstanbul'da çıkarılan birçok gazetede de yer almakta ve hükümetin bunlara karşı bir önlem alması için girişimde bulunması istenmekteydi. Bununla ilgili olarak Basiret Gazetesinin 26 zilhicce 1291 (3.2.1875) tarihli nüshasında şu görüşlere yer verilmekteydi. "Protestanlar İncilin muharref nüshasını cemiyetleri tarafından tab edilip diünyanın her tarafına ve hususuyla Memaliki Osmaniyeye külliyyet üzere idhal ve intişarına muvaffak oldular. Bunların en ziyade dolaştıkları mahaller ahaliyi bedeviyetle yaşayan mahallerdir. Memaliki Osmaniyenin Rumeli kısmında Arnavutluk kıtası gibi bir takım bedevi dağlıları olan mahaller misyonerlerin cevalangahı olabilmek kabiliyetindedir. İşte bu misyonerler diğer mezheplere üstünlüğünü kitaplarla ve diğer vasıtalar ile neşr ede ede ve bu uğurda ölünceye kadar çalışa çalışa nice Müslümanları baştan çıkarıp (neuzu billah) küfre düşürdükleri gibi böylelikle tanassur eden zayıf akide sahiplerini fiilen himayeye yani saltanatı seniyyenin tekalifi meşruasından vikayeye de cüret edegelmekte ve bir taraftan da kuvvetli bir engel görememektedir. Özellikle Cizvit papazlarının dini mubini ahmedi aleyhinde yaptıkları gibi bizim ulemamız da Hıristiyanlığın butlanına dair Hıristiyan memleketlerde kitaplar ve risaleler neşrecek olsalar Hıristiyan milletler tarafından kuvvetli bir fiili karşı çıkışla karşılaşacaklarında şüphle yoktur."

2-Buraya atanacak olan memurların ilmiye sınıfından olması gerekli değildir. Arnavut lisanına aşina zeki kişilerden seçilmeleri önemlidir. Bu memurlar mahrem işlerini Elbasan mutasarrıfının nezareti altında yapmalıdır. Müdür muavinlerinin vazifesi bölge halkına vaazu nasihatte bulunmaları ve asıl dinlerine dönmeleri için davetten ibaret ise de gerektiğinde yumuşak dillerinin gücüyle de ikna etmeye çalışmalıdırlar.

3-Cehalet içinde bulunan Şapata ve diğer yerlerdeki Arnavutların en önemli ihtiyacı akçedir. Üç beş lira için Arnavutların cinayet işledikleri bir çok vukuatta görülmüştür. Bu nedenden dolayı bir köyde birkaç aile elde edildiğinde ve bunların referansı ile memur sandığından karşılanmak üzere orada bir mektep tesis edilip hem muallim hem de imamlık görevini görmek üzere bir hoca görevlendirilirse ayrıca bu mektepte eğitim gören çocuklar dersaadete gönderilerek bunlardan zabıta memuru yetiştirilirse o köy ahalisinden diğer kişilerde bu şekilde imtiyazlara nail olmuş olan Müslümanlara katılmakta gecikmezler.

4-İslam'ı kabul etmeye en zayıf gözüken köylerden işe başlamakla muvaffakiyetin yarısı elde edilmiş olur. Bu tedbirlerin uygulanmasıyla din değiştirmede tereddütlü bir durumda olan bölge halkının da İslamiyeti kabul edebilecekleri büyük bir ihtimaldir. Bununla beraber Şapata nahiyesi etrafındaki nahiyeler bölge halkıyla Karatoprak gibi diğer yerlerin ahalisi de Şapatalılar gibi irtidata meyilli olduklarından bunun yayılmasını önlemek için oralarda şimdiden acil önlemler alınmalıdır.²⁰

Elbasan bölgesinde irtidat olayları ile ilgili geniş inceleme yapan diğer bir kişi de Elbasan'daki Kolağası Ömer Efendi'dir. Ömer Efendi, yaptığı incelemelerin sonucunda Şapata nahiyesinin otuz altı köyden meydana geldiğini²¹ ve burada yaşayan halkın yaklaşık bir yüzyıdan beri Müslüman olduğunu tespit etmiştir. Ancak bir müddetten beri on beş bin nüfusu olan yirmi dört köy ahalisi irtidatlarını izhar ederek Hıristiyan olduklarını söyleyip asker vermeyeceklerini bildirmişlerdir. Ömer Efendi, bu halkın irtidatlarında Elbasan eşrafının çok büyük rolü bulunduğunu bildirmiştir. Örneğin Elbasan eşrafından İsmail Paşa hükümet memurlarını korkutmak ve nüfuzunu her zaman olduğu gibi sağlamak için bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. İsmail paşa eşraftan Beratlı Kahraman Paşazadelerin akrabasından olan Derviş Bey'i yanına alarak Avusturya konsolosunu Elbasan'a davet etmiştir. Bu davetteki amaç da Elbasanlıların konsolosun iltimasıyla Katolikliğe geçmelerini sağlamaktır. Derviş Bey ayrıca üç Katolik papazını beraber Şapata götürmüş ve bu ahaliyi Katolikliğe teşvik ederek meselenin tamamen çığrından çıkmasına neden olmuştur. Derviş Bey'in bu hareketi tamamen farklı bir amaca yönelikti. Osmanlı Devleti daha önce isyan edip irtidat eden Derviş beyin kaynunu da Trablusgarb'a sürdüğünden Derviş Bey buna çok kızıştı. Bundan dolayı Derviş Bey bu bölgede Katolikliğin yayılmasını teşvik ederek bir karışıklık çıkartıp Rusya'nın müdahalesini sağlamaya

²⁰ B.O.A, Y.ee, 66/6, 6. Varak.

²¹ 19. Yüzyılın ilk yarısında Balkanları gezen önemli seyyah Ami Boe'nin verdiği bilgilerde ise Şapata nahiyesinde kırk üç köy olduğunu, burada Kripto Hıristiyan (yani şeklen Müslüman gözüken aslında Hıristiyan olan) köylerin bulunduğunu belirterek bu köylerde yaşayanların çoğunun da savaşı topluluklar olduğunu belirtmiştir. (Stavro Skendi, *Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans* Author, *Slavic Review*, Vol. 26, No. 2 (Jun., 1967), s.240.)

çalışıyordu.²² Bu olayda da görüleceği üzere irtidat ve tanassur olayı bazen bir kişinin şahsi ihtirasları sonucunda farklı bir boyut kazanabiliyordu.

Elbasan sancağındaki irtidat olaylarının en büyük müsebbiplerinden biri de Berat Rum metropolitiydi. Metropolit, on iki yıl boyunca yapmış olduğu telkinler boyunca Şapata nahiyesinin büyük çoğunluğunu irtidat ettirdi. Ayrıca kendisinin mahalli yönetim üzerinde de büyük nüfuzu bulunduğundan Yunan konsolosunun da bu konudaki yardımlarını elde etmiştir. Ancak Berat metropoliti Ortodoks olan Yunan hükümetinin sevgisini kazanırken Katolik olan Avusturya'nın düşmanlığını üzerine çekiyordu. Berat'ta meydana gelen şu olay tanassur eden kişilerin din değiştirmelerindeki etkenlerin esas nedeninin teolojik mi yoksa konjonktürel mi olduğu konusunda ilginç bir örnektir. Berat metropoliti Berat'a bir saat mesafede olan Baktal köyünün papazını haksız yere görevden almış bu duruma da köy sakinleri çok sinirlenmişti. Berat metropolitine rahatsızlıklarını bizzat belirtmişlerse de metropolit bunu dikkate almadı. Köy ahalisi de bu duruma kızarak köye Katolik papaz getireceklerini belirttiler ve bu isteklerini mahalli hükümete iletiler. Bu olaylar karşısında Rum Patrikhanesi devreye girerek metropolitin azlettiği papazın tekrar görevine dönmesini istedi. Tartışmalar esnasında Avusturya'nın Avlonya konsolosu durumu fırsat bilip hemen Berat'a gelerek irtidat etmiş olan Ortodokslara eğer Katolik mezhebine geçerlerse her türlü yardımın yapılacağı garantisinde bulunmuştur. Buna karşılık Rum metropoliti de Avusturya konsolosunun kalkıştığı bu teşebbüslere karşı Osmanlı Devletinin bu konuda yardımını istemiştir.²³ Bunun üzerine devlet konu üzerinde çok hassas davranmış ve bu problemin çözümü için bölge yetkilileriyle devamlı muhaberede bulunarak raporlar almıştır.

Osmanlı Devleti'nin bu kadar konuyla ilgilenmesinin nedeni askerlik sorunu olduğu kadar bu gibi olayların başka bölgelere de sirayet etme tehlikesinin bulunmasıydı. Çünkü Osmanlı Devleti'nin bir bölgesinde meydana gelen küçük bir dinî sorun büyüyerek uluslar arası krizlere yol açabiliyordu. Devlet bunun en büyük tecrübesini Kudüs'te patlak veren krizin Kırım savaşına yol açmasıyla yaşamıştı. Elbasan'da meydana gelen tanassur olaylarından sonra burada dinî hâkimiyet sağlamak isteyen Rusya, Avusturya, Papalık ve İstanbul'daki Rum patrikhanesi arasında rekabet iyici kızışmıştı.²⁴

Elbasan sancağında irtidat hadiselerinin meydana gelmesinde Rusya'nın da çok büyük teşvikleri oluyordu. Bu sancağın Şapata nahiyesinin devlete asker vermeme-leri ve irtidat etmeleri üzerine Rusya konsolosu buraya gelerek olaya dinî bir mahiyetten ziyade siyasi bir renk kazandırmak istemiştir. Rusya, tanassur eden Katoliklerin çoğunluğunun Avusturya'nın himayesini elde etme amacı taşıdığını görünce hemen Manastır konsolosu olan Rostovski'yi harekete geçirmiştir. Rostovski de bölgedeki Rus nüfuzunun önemini vurgulayarak tanassur edenleri Rusya Patrikliğinin himayesi altına almaya çalışmıştır.²⁵ Konsolos Elbasan mutasarrıfıyla hiç muhatap olmayıp İsmail Paşa ve diğer eşraf ile konuştuğundan sonra doğrudan Şapata gitmiş, Draç ve Berat metropolitlerini buraya davet ederek bir çok fedakârlıklara katlanarak

²² B.O.A, Y.prk.azj, 39/112 (10.2.1900).

²³ B.O.A, Y.ee, 66-5, t. 17.1.1899.

²⁴ Stavro Skendi, s.242.

²⁵ Stavro Skendi, s. 243.

Ortodoks mezhebinin kabulü için gayretlerde bulunmuştur.²⁶ Ancak burada karşıla-
şacağı kuvvet Osmanlı Devleti'nin otoritesinden ziyade Katoliklerin hamiliğini sa-
vunan Vatikan ve Avusturya olduğundan istediği amaca tam olarak ulaşamamıştır.

Osmanlı Devleti bazı durumlarda irtidat eden toplulukların bu hareketini fazla önemsememiştir. Buna en iyi örnek, Sırbistan bölgesinde yaşayan haydut takımın-
dan olan Kıptilerdir. Niş tarafında yüz kadar Kıpti'nin irtidat ettiği ve bunların baş-
kalarını da irtidat ettirecekleri haberi Belgrat'ta yayınlanan Peryajofski Kray adlı Rus
gazetesinde yayınlandığı zaman Babıali bu durumun araştırılması için Belgrat sefa-
retine emir verdi. Daha sonra Belgrat Sefareti maslahatgüzarından hariciye nezareti-
ne yazılan yazıda bu konunun aslı olmadığı Niş müftüsünün de belirttiği gibi aslen
Müslüman olan Kıptilerden kimsenin irtidat etmediği, irtidat eden Kıptilerin ise
hiçbir din ve mezhebi olmayan serserilerin Ortodoks mezhebine giren kişiler olduğu
belirtilmiştir. Müftü bu tür Kıptilerin yaklaşık otuz seneden beri duruma göre din
değiştirdiklerini, Müslüman ve Sırp ismi olmak üzere iki isim kullandıklarını, Müs-
lümanlardan bir menfaat beklediklerinde Müslüman gözüktüklerini, mahalli hükü-
metle hoş geçinmek istediklerinde ise Sırp Ortodoks kisvesine büründüklerini be-
lirtmiştir. Müftü ayrıca altı ay önce de Sırbistan bölgesinde yetmiş kadar Kıpti
ailesinin tanassur ettiğini bunların daha önce de doğru bir itikada sahip olmadıkla-
rını belirtmiştir.²⁷ Bununla birlikte Niş şehbenderi, Kıptilerin devamlı din değiştiri-
melerini eleştirmekle birlikte itikatlarının sağlam olmamalarının sebebi olarak bura-
ya zamanında Müslüman bir âlimin gönderilmediğini dile getirerek bu konuda
meşihatın de bu konudaki eksikliklerini dile getirmiştir.²⁸

Sırbistan bölgesinde meydana gelen irtidat hadiselerine Osmanlı hükümeti ge-
nel olarak iki açıdan bakmıştır. Birincisi, yabancı ülke basınlarının, -özellikle Rus
basını- bu olayları dillendirerek İslam'ı tam olarak idrak edememiş olan kişileri
irtidat etmelerini bir anlamda teşvik etmeleridir. Osmanlı Devleti bu olayı kendisi
açısından çok incitici bulduğundan olayın soruşturulmasına ivedilik kazandırmıştır.
Ancak soruşturma sonucunda Kıptiler gibi menfaat karşılığında sürekli din değiştiri-
ren kesimlerin bu hareketi ise diğerlerine göre fazla önenmemiştir. İkincisi, Osmanlı
devleti bazı bölgelere din âlimleri gönderemediğinden ve orada yaşayan insanlar da
yeterli din eğitimi alamadıklarından dışarıdan gelen telkinlere karşı korunmasız
olmuşlardır.²⁹ Bu durum da onların bazı teşvikler karşısında tanassur etmelerine
neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin bütün uğraşlarına rağmen bu bölgede tanassur eden halkı
Müslümanlığa çevirmek mümkün olamamıştır. Arnavutluk'un 1912 yılında bağımsızlığını ilan etmesiyle Osmanlı Devleti'nin burada artık hiçbir bağı kalmadığından bölge halkı da Hıristiyanlıklarını artık açıkça izhar etmişlerdir. Halktan tanassur edenlerin çoğunluğu da mezhep olarak Ortodoksluğu seçmişlerdir.³⁰

Bu bölgelerde tanassurun yaygınlaşmasının en başlıca etkenlerinden biri de kuşkusuz misyonerlerin faaliyetleridir. Protestanlar, Arnavutluk bölgesinde bir çok

²⁶B.O.A.Y, Y.prk.azj, 39/112, t. 10.2.1900.

²⁷ B.O.A.Y.a.hus, 266/16, 1. Varak, t. 24.10.1892.

²⁸ B.O.A.Y.a.hus, 266/16, 2. Varak, t. 24.10.1892.

²⁹ B.O.A.Y.a.hus, 266/16, 4. Varak, t.24.10.1892.

³⁰ Stavro Skendi, s. 240.

misyonerlik faaliyetlerde bulunmuşlar ancak bundan fazla verim alamamışlardır. Cizvitler Protestanlara göre nispeten daha fazla verim almıştır. Cizvitlerin başarılı olmalarının bir nedeni de Osmanlı Devleti'nin Katolik misyonerlere bu bölgede fazla karşı çıkmamış olması idi. Özellikle Papalık makamı Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'nden (1877-1878) yenilgiyle çıkmasını fırsat bilerek bu ilişkilerin daha da geliştirilmesini istemiştir.³¹ Çünkü Papalık makamı da uzun yıllardan beri Balkanlarda Rus hâkimiyetinin -özellikle de Ortodoks hâkimiyetinin- güçlenmesini istemiyordu.³² Ayrıca Rusya kendi topraklarındaki Katoliklere büyük bir tecrit uyguluyordu.³³

Tanassur olayları Osmanlı Devleti'nin dikkatini daha çok 1877 Rus Savaşı'ndan sonra dikkatini çekmiş olsa da bu faaliyetler daha önceden başlamıştı ancak gizli olarak yürütülüyordu. Misyonerlerin bu faaliyetleri ve halkı tanassur etme girişimleri Osmanlı gazetelerinin de dikkatini çekmiş hatta bu konuda meşihatın dinî irşat faaliyetlerinin çok eksik olduğu dile getirilmişti. Basiret gazetesinde bu hususta Protestanların her türlü zorluğu göze alarak Kıbrıs gibi uzak memleketlerde misyonerlik faaliyetlerinde bulunduğu ve halkın tanassuruna neden oldukları ancak meşihatındaki din adamlarının ise rütbe ve paye gibi terfi peşinde koştuklarını belirtilerek eleştirilerde bulunuluyordu.³⁴

Akdağmadeni'ndeki İstavrilerin Tanassuru Hadisesi

Balkanlarda ve ada şehirlerde (Girit, Kıbrıs, Rodos gibi) meydana gelen tanassur olaylarında Osmanlı hükümeti istediği başarıyı elde edememiş ve tanassur olaylarının da önüne geçememiştir. Bunun altında birçok sebep yatmaktaydı. Bunun en başlıcaları buraların payitahta uzak olması, Berlin Antlaşması'ndan sonra bir çok bölgeye özerklik verilip Rusya'nun da bunlar üzerinde hâkimiyet sağlamaya çalışmasından dolayı bölgede karışıklıkların bir türlü bitmemesi ve diğer yabancı ülkelerin de sık sık müdahale etmeleri gibi nedenlerden kaynaklanmaktaydı. Ancak Anadolu'nun göbeğinde Yozgat sancağının Akdağmadeni kazasında meydana gelen tanassur olayları devletin dikkatini çektiği yaklaşık otuz beş yıllık (1880-1915) dönemde diğer bölgelere göre farklılık arz etmiştir.³⁵

Akdağmadeni, yukarıda söylenen Balkanlardaki bazı bölgeler ve ada şehirlerin tersine Müslüman oranının çok daha fazla olduğu bir yerdi. Bunun yanında Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan unsurların hamiliğini üstlenen ve irtidatları durumunda da hemen kendi safına çekmeye çalışan büyük devletlerin buradaki müdahaleleri diğer yerlere göre daha az olmuştu.

Hıristiyanlıktan İslam'a 1790'lı yıllarda geçen ve İstavriler olarak adlandırılan bu insanlar Trabzon'a bağlı Gümüşhane sancağının Torul kazasından gelerek Akdağmadeni'ne yerleşmişlerdi. Bunlar Akdağmadeni'ndeki Simli kurşun madeni hükümet tarafından işletildiği zaman diliminde buraya 1840'lı yıllarda çalışmak için geldiler. Genel olarak Maden kazasının İstavri, Körmüti? Mahalleleriyle Başçatak, Aktaş köylerinde iskan edildiler. İstavriler buraya göç ettiklerinde nüfus defterlerin-

³¹B.O.A, Hr.to, 554/74.

³²Tercüman-ı Hakikat gazetesi, t. 29.1.1889

³³Bkz. İstanbul Gazetesi, t. 3.12.1867

³⁴Basiret gazetesi, t. 3.2.1875, Ceride-i Havadis gazetesi, t. 18.7.1868.

³⁵B.O.A, Dh.eum.3şb, 8/54, t. 31.8.1915.

de Müslüman isimleri ile anıldılar.³⁶ Uzun müddet bu isimlerle anılmakla beraber zahiren Müslüman göztüküp gizliden Rum Ortodoks ayini de yapıyorlardı. İstavriler 93 Rus Harbi'nden sonra açıktan hem kiliseye hem de camiye giderek hem Müslümanlığın ibadetlerini hem de Hıristiyan ayinlerini gerçekleştirmeye başladılar.³⁷ Bununla beraber Müslümanların tabi olduğu askerlik görevini de yerine getiriyorlardı. Gümüşhane Rum metropolitinin³⁸ İstavrilere dinlerini değiştirdikleri takdirde Avrupalı devletlerin korumasını elde edeceklerini belirtti. Bunun yanında metropolit İstavrilerin uzun zamandan beri vermiş oldukları kan vergisinin bedelat-ı askerlik vergisinden daha ağır olduğu dile getirerek Hıristiyan olduklarında mali bir kolaylık da elde edeceklerine dair propagandalarda bulundu. Metropolitin çalışmaları İstavrilerin ileri gelenleri arasında karşılığını buldu.³⁹ Bunun sonucu olarak 1881 yılından sonra Hıristiyanlıklarını gizlemeyerek kendilerinin Hıristiyan olarak nüfus defterlerine kaydedilmelerini devletten istediler. Adliye ve mezahip nezareti bunların başvurularını inceledi. Bu Nezaret yaptığı araştırma sonucunda İstavrilerin Müslüman olduklarını, askerlik görevini yerine getirmemek için bu şekilde davrandıklarına hükmederek Hıristiyanlıklarına itibar edilmemesine dair görüş belirtti.⁴⁰

İstavriler istediklerinin yerine getirilmesinden ümitlerini keserek el altından işlerini yine yürütmeye devam ettiler. Bunların ileri gelenlerinden Küpecioğlu Mahmut Efendi, Hacı Sahak ve biraderi Mustafa Efendi'nin de tesiriyle doğum, ölüm ve nikâhlarını gizleyerek 1884 tarihinden beri mahalli hükümete haber vermediler. 1895 tarihinde kendileri ile ilgili verdikleri defterde -on bir sene zarfında- İstavri nüfustan çok az kişinin listede yer aldığı görüldü. Ayrıca hepsi de Hıristiyan ismi ile yazılmıştı. Bununla beraber 1884 yılından beri ölümlerini daha önce kendileri için tahsis ettikleri mezarlığa defnetmeyi terk edip Rumlara ait olan mezarlığa defnetmişler ve kızlarını Rum erkeklerine verip Rumlardan da kız almışlardı.⁴¹ Burada dikkat çeken husus İstavriler, ne Hıristiyanlıklarını izhar ettikten sonra ne de önce Müslümanlarla kız alışverişi yapmamışlardı.

Ahmet Şakir Paşa'nın Akdağmadeni'ni ziyareti

II. Abdülhamit, Osmanlı Devleti için kurulan tertiplerin önüne geçmek ve Vilayat-ı Sitte'nin ihtiyaçları göz önüne alınarak yapılacak olan ıslahatın uygulanmasına nezaret etmek üzere, devlet açısından hayati bir kıymet atfettiği böyle bir görevin yerine getirilmesi için Şakir Paşa başkanlığında bir heyetin, Anadolu'ya gönderilmesini en uygun yol olarak gördü.⁴² Ahmet Şakir Paşa heyetiyle beraber

³⁶ B.O.A, Dh.eum.3şb, 8/54, t. 31.8.1915.

³⁷ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, t.10.1901.

³⁸ Osmanlı Devleti'nde özellikle 19. Yüzyılda şehirleşme yapısı değişmeye başladığından bazı büyük metropolitlikler şehrin küçülmesiyle sembolik bir halde kalmıştı. Ayrıca bir bölgeden başka bir bölgeye göç eden topluluk göç ettiği yerin değil geldiği bölgenin metropolitine tabi oluyordu. Bundan dolayı da Akdağmadeni'ndeki İstavrilerin tanassurunda etkisi olan Gümüşhane metropolitinin söz sahibi olması da İstavrilerin geldikleri yerin Gümüşhane'nin Torul kazası olmasından dolayıdır. Bkz. Athanasia Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi", 19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler, s. 33.

³⁹ B.O.A, Y.ee, 132/38, 4.varak, t. 4.5.1999, Y.prk.um, 50/22, t. 26.4.1900.

⁴⁰ B.O.A, Y.ee, 132/38, 2.varak, t. 4.5.1999.

⁴¹ B.O.A, Y.ee, 132/38, 3.varak, t. 4.5.1999.

⁴² Dr. Ali Karaca, Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899), s. 56.

Anadolu'nun birçok bölgesinde gözlemlerde bulundu. Yine bu teftiş gezileri sırasında, daha önce 1897 yılı Ağustos ayında, vergilerin ihalesi meselesinin düzenlenmesi için, Maden kazasında kalan Ahmet Şakir Paşa, bu defa Tokat sancağındaki teftişinden, Ankara vilayetine bağlı Yozgat sancağına giderken Aralık 1898'de tekrar Akdağmadeni'ne geldi. İlk gelişinde olduğu gibi bu sefer de İslamiyet'i terk ederek eski inançlarına dönen İstavriler'in din değiştirme meselesi ile ilgilendi.⁴³

Ahmet Şakir Paşa daha önce Gümüşhane'nin Torul kazasında da buna benzer olaylar gördüğünden Trabzon valisine bu konunun tahkikatının yapılmasını istedi. Vali verdiği cevap yazısında Torul kazasının Kurum? diye tabir edilen Mahallelerinde ve Kürtün nahiyesinin bazı köylerinde zamanında İslam'ı kabul etmişken şimdi papaz teşviklerine kapılarak irtidat etme düşüncesinde olanları işittiğini belirtmiştir. Vali ayrıca bu iş için geniş bir tahkikatın yapılmasını, yüzeysel bir incelemenin bir sonuç getirmeyeceğini söylemiş ve bu incelemenin Maçka tarafında manastırlarda bulunan papazlara aksedecek olursa işe başka manalar verilip ecnebi memurlara yanlış haberlerin gidebileceği tehlikesinin de bulunduğunu belirtmiştir. Vali çekincelerini belirttikten sonra bu işin eşraftan ve âlim kimseler vasıtasıyla gizliden yapılmasının daha uygun olacağını dile getirmiştir.⁴⁴

Torul kazasının kaymakamı Mehmet Bey, Şakir Bey'e bu bölge insanların eski dinlerine dönme fikrinin canlanmakta olduğunu söylediğinde Şakir Bey de hiçbir şekilde askere alma kanunundan bunların istisna edilmemeleri gerektiğini, eğer mezhep değiştirirlerse ahali arasında melun olmanın yanında faydalı bir neticeye ulaşamayacakları fikrinin bu ahaliye hissettirilmesinin uygun olacağını belirtmiştir.

Şakir Paşa Anadolu'nun birçok bölgesini teftiş ettiğinden ve özellikle 1895 yılında Gümüşhane'ye geldiğinde İstavriler meselesini ilk burada müşahede ettiğinden dolayı Torul-Akdağmadeni ekseninde çapraz değerlendirmeler yapıyordu. Akdağmadeni'ne 1897 yılında gittiğinde Torul'daki hadiselerin burada da olduğunu gördüğünden ona göre ruhani reis liderliğinde ayinlerini yapmakta olan bu insanlar fırsat buldukları anda Hıristiyanlıklarını ilan edeceklerdi. İşin acı tarafı İstavriler arasında *şerhu'l-akaide* kadar gelmiş clanlar hatta imamlık (Mahmut Bey gibi) yapanlar bile bulunmaktaydı. ⁴⁵ Şakir Paşa Rum metropolitin buradaki faaliyetlerine izin verilmeye devam edilirse bu kavimlerin itikadını daha da bozacağından yakın bir zamanda halk bütünüyle Hıristiyanlaşabileceği ihtimalini düşünüyordu. Şakir Paşa, İstavrilerin nüfus defterlerine isimlerini Rumca olarak yazdıklarından ve mahalli hükümete yanlış bilgiler verdiklerinden on beş seneden beri tescil işlerinin yürütülemediğini gözlemlemiş bu durumun düzeltilmemesi halinde ileride bunlardan hiç asker alnamayacağını belirtmiştir.⁴⁶

Şakir Paşa İstavrilerin tanassur etmesinde Rum metropoliti kadar İstavrilerin eşrafından da bir çok kişinin yer aldığını tespit etmişti. Bundan dolayı halka askerlik yapmaması için açıkça Hıristiyanlıklarını izhar etmelerini isteyen kabilenin eşrafından Hacı Sahak ve biraderinin oğlu Mustafa Efendi'nin Maden'den çıkarılıp uygun

⁴³ Dr. Ali Karaca, Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899), s. 126.

⁴⁴ B.O.A, Y.ee, 132/38, 23.varak, t. 4.5.1899.

⁴⁵ B.O.A, Y.ee, 132/38, 3.varak, t. 1.1.1898.

⁴⁶ B.O.A, Y.ee, 132/38, 4.varak, t. 1.1.1898.

bir yere gönderilmesini, Mahmut Efendi'ye de metropolitlik vekâleti verilmiş olmasından dolayı Gümüşhane metropolitinden bunun hakkında bilgi alınması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁷ Paşa yukarıda söylenen önlemlerin alınması gerektiğini söylemesine rağmen o sorunun esas çözümünün eğitimle aşılabacağına inanıyordu. Çünkü o Anadolu'nun bir çok yerinde İbtida-i Mektepler bulunmadığı gibi mevcut olanlarda da ehliyetli öğretmenlerin olmadığını görmüştü.⁴⁸ İstavri ahalisinin sahip olduğu fikrin alt yapısının onların cehaletlerinden ziyade misyoner ve diğer papazların teşvik etmesinden kaynaklandığını bunun yanında haysiyetsiz bazı memurların kötü davranışlarının da bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre *hükümet her ne kadar ihtida etmesi için bir kişiye teklif getiremezse ehl-i İslam'ın tanassuruna da asla müsaade edemezdi*. Şakir Paşa mabeyne yazdığı yazıda Müslüman ahaliyi işfale düşürerek tanassur etmesine sebep olan misyoner ve diğer Hıristiyan mekteplerine çocuklarının verilmesine devletin izin vermemesini istemiştir.⁴⁹

Müslüman halkın eğitim yönünden bu şansızlıklarına karşılık gayrimüslimler okullaşma oranında daha ileri bir durumda bulunmaktaydı. Şakir Paşa gayrimüslimlerin bu okullarda verilen eğitim sayesinde memleketin ticaret ve servetini günden güne ele geçirdikleri sonucuna vardı. Eğitimin memleket kalkınmasındaki önemini kavrayan Şakir Paşa, Osmanlı Devletinde faaliyet gösteren gerek misyoner okullarına bir cevap olması ve gerek halkın birinci dereceden ihtiyacı olmasından dolayı okulların açılmasını özellikle de *Medrese-i Sanayilerin* (Sanayi Mektepleri) kurulmasını zaruri görüyordu.⁵⁰ Şakir Paşa sanayi mektebi projesinin gerçekleşmesi halinde memleketin birçok probleminin çözüleceği ve irtidat gibi hadiselerin de son bulacağına inanmıştı. Şakir Paşa sanayi mektepleri için on beş bin liralık bir para gereksinimi olduğunu bunun karşılanması için bir iane defterinin açılmasının bile yeterli olabileceğini belirtmiştir. O, işgal altındaki Sudan'da yeniden tesis edilen mektepler için İngiliz Müslümanları tarafından yüz bin sterlin yardım toplandığını dile getirerek İslamiyet'in ocağı ve *kuvay-i merkeziyenin* membaı olan Anadolu vilayeti şahanesinde açılacak olan Sanayi mektepleri için de bu yardımın hayli hayli toplanabileceğini belirtmiştir.⁵¹ Şakir Paşa'nın mabeyni hümayuna yazmış olduğu layihalara karşılık II. Abdülhamit, 1898'de gerekli iradeyi vererek bu okulların açılma iznini vermiştir. İradenin tesiri ile başlangıçta nahiye ve büyük köylerde okul tesisi için çalışmalar başlatılmışsa da istenen verim tam olarak alınamamıştır. 19. yüzyıldan itibaren Anadolu'da birçok bölgede misyoner okullar açılmıştır. Osmanlı Devleti bu alanda geri kaldığını anladığında ise aradaki makas çok artmıştı. Bir de buna para eksikliği ve uzun süren savaşların getirdiği yılgınlıklar işi daha da zor duruma sokmuştu. Misyonerlerin eğitim verdiği okullarda ise Osmanlı Devleti'nde yaşayıp uzun süre Müslüman muamelesi gören tebaanın devlete olan aidiyetleri zayıflıyordu. Milliyetçi söylemlerin etkisinde kalarak yıllarca gizledikleri dinlerini ortaya koyup tanassur ettiklerini belirtiyorlardı. İşte Şakir Paşa da bu eksikliği gördüğünden Anadolu'nun her köşesine okulların yapılmasıyla tebaanın tekrar aidiyet

⁴⁷ B.O.A, Y.ee, 132/38, 3.varak, t. 1.1.1898.

⁴⁸ Dr. Ali Karaca, Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899), s. 182.

⁴⁹ B.O.A, Y.ee, 132/38, 6.varak, t. 9.1.1899.

⁵⁰ Dr. Ali Karaca, Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899), s. 183.

⁵¹ B.O.A, Y.ee, 132/38, 21.varak, t. 9.2.1899.

bağının kuvvetleneceğine inanıyordu. Ancak sonraki gelişmelere baktığımızda bunun pek de başarılı olmadığını göreceğiz.

İstavri Kabilesinden bazı kişilerin yaptığı şikayetler

İstavrilerden bazıları kavminin ileri gelenleriyle Hıristiyan olduklarını açıkça söylerken kimisi de bunu gizliyor ve Müslüman gözükmeye devam ediyordu. Hıristiyanlıklarını açıkça ortaya koymayan İstavrilerden bazıları zaman zaman yerel idareye içlerinde bulunduğu huzursuzlukları dile getiriyorlardı. Örneğin, İstavri kabilesinden İbrahim ve Maden kasabasından Murat oğlu Hüseyin'in sadarete gönderdikleri arzuhallerinde kendilerinin dedelerinden beri Müslüman olduklarını ancak kabile reislerinden Kuyumcu oğullarından Mahmut, Mustafa, Şakir ve Kara Mustafa oğlu isimli kişilerin kendilerine açıkça Hıristiyan olun diye zorlamalarda bulduklarını söylemektedirler. Kabile reislerinin ayrıca çocuklarını da nüfusa açıktan kaydetmelerini yasakladıklarını bu yüzden de iki yüz İstavri ailesinin perişan olduğunu beyan ettiler. Arzuhali veren bu kişiler kendilerinin tam bir çelişki içerisinde kaldıklarını şu sözlerle belirtmişlerdir: *"Bizler kabilenin ileri gelenlerinin emirlerini dinlemeyip hükümetin emrine tabi olacak isek de bunlar zengin kişiler olduğundan dolayı zarar gelmesinden korkmaktayız. Ayrıca bu kişiler Hıristiyanlığın ortaya konulması bahanesi ile topladıkları paraları da vermek istemiyoruz. Diğer taraftan iki ayın yapanlar adını alarak Müslümanlar katında da ayıplanmaktan ve hükümet tarafından da nüfusumuzun yazımı için hükümet tarafından yapılan sürekli tahkikatlerden de usandık."*⁵²

Bu kişilerin arzuhalinden de anlaşılacağı gibi her ne kadar kendilerinin Müslüman olduklarını söyleseler de çevredeki Müslümanlar tarafından iki ayın yapanlar diye nitelendirilmesi aslında İstavrilerin gizli Hıristiyan olduğunun bir işaretidir. Ancak kabile reislerinin devlete karşı takınmış oldukları tavırlardan dolayı da onlarla aynı karede gözükmek istememektedirler.

Bu arzuhali veren kişilerin şikâyetinde bulunduğu kişilerin başında Mahmut Efendi gelmektedir. Mahmut Efendi İstavrilere Hıristiyanlıklarını açıkça izhar etmeleri hususunda çok baskı yaparak, kendisine Gümüşhane Rum Metropolitiğinden vekâletname verildiğini belirterek bu kabileye Hıristiyanlık ayını üzere ruhani liderlik yapmaya teşebbüs etmiştir. Sadareten Adliye nezaretine Mahmut Bey'in kilisede ruhani bir görevinin bulunup bulunmadığı sorulduğunda cevap olarak böyle bir görevin hiçbir zaman ona verilmediği söylenmiştir. Ancak Mahmut Bey hükümetin bu uyarılarına aldırmayıp diğer eşraftan arkadaşları ile beraber kabilesi üzerindeki faaliyetlerini gizliden gizliye yürütmüştür.⁵³ Babıali bu kişilerin şikâyetlerini ve yerel yönetimlerin raporlarını da dikkate alarak kabile reisleri hakkında inceleme yapılmasını istemiştir. Kabile reisleri üzerinde Rum metropolitile beraber bu bölgede yaşayan Papaz Krilos'un da büyük etkisi olmuştur.

Papaz Krilos'un İstavriler üzerindeki faaliyetleri

⁵² B.O.A, Dh.mkt. 452/62, 2. Varak, t. 17.3.1902.

⁵³ B.O.A, Y.ee, 132/38, 5.varak, t. 2.12.1898.

Papaz Krilos'un yaptığı çalışmalar hakkında hem Osmanlı Devleti'nin yerel idarecileri hem de bu kabilenin fertleri tarafından yapılan şikâyetler eksik olmamıştır. Kabile halkının şikâyetleri genel olarak bu papazın halktan fazla akçe alması ve hükümete cephe alıp kendilerinin de arada kalması hususları idi. Osmanlı hükümetinin Papaz Krilos hakkında olan şikâyetleri ise genel olarak şu hususlardan oluşmaktadır:

- 1) Krilos'un İstavrilerin reislerini ifsat ederek halkın tanassurlaşmasına sebep olması.
- 2) İstavrilerin yasak olmasına rağmen ecnebi tebaadan olan kişilere kız vermesi.
- 3) Papaz Krilos'un mektep yaptırma adına padişah iradesinin dışında halktan akçe alarak kanuna aykırı faaliyetlerde bulunması.
- 4) Yunanistan'a para göndermesi.
- 5) Müslüman olan birinin irtidat etmesine neden olması.

İstavriler üzerinde derin etki bırakan işfallerin müsebbibi olan Papaz Krilos'un kesin kimliği hakkında değişik rivayetler vardır. Bu rivayetlerin niteliği tahkikat memurlarının verdiği raporlarda daha da gün yüzüne çıkmıştır. Tahkikat memurları bu işi derinleştirdiğinde farklı kesimlerden olan kişilerin görüşlerine başvurmuşlardı. Bu kişilerden Maden'deki mektebi rüştiye muallimi Tevfik Efendi, Krilos'un Maden'e bir buçuk saat mesafede olan Şahnedere'si Köyü'nden olduğunu ve rençberlikle uğraştığını ancak aslen nereden geldiğini bilmediğini söylemiştir. Tevfik Efendi ayrıca İstavrilerin ileri gelenlerinden Küpecioğlu Mustafa, Şakir Efendi ve Derviş Efendileri bir müddet okuttuğunu ve Maden'e geldiğinden beri onları Müslüman olarak bildiğini ancak daha sonra irtidat ettiklerini belirtmiştir.⁵⁴

Maden kasabasının İstavri cemaatinden İbrahim oğlu Mustafa ise Krilos'un dedesinin Gümüşhaneli olduğunu ancak kendilerinin ise babadan beri Madenli olduğunu belirtmiştir.⁵⁵ Krilos'un kişisel özellikleri hakkında en ilgi çeken ifade ise dahiliye nezaretine bu kişi hakkında mektup gönderen Maden eşrafından Yusuf Ağazade Yusuf'un verdiği bilgilerdir. Bu kişi mektubunda Krilos'un, Yunan asıllı olup bir aralık kendisini bazı hilelerle Osmanlı tebaasından gösterip nüfus defterine de o şekilde kaydettirdiği ve buradaki İstavrilerle birleşerek Müslüman kızlarını Hıristiyanlara nikâhladığı hakkında bilgiler vermişti. Ancak tahkikat memuru Yusuf Bey'le görüşüp bu mektuptan bahsettiğinde ise Yusuf Bey böyle bir ihbar mektubu gönderdiğini inkar etmiştir. İnkârının sebebi tanassur olayları çok gerginleştirdiğinden olayın içerisine kendisinin çekilmesini istemediğinden midir yoksa gerçekten ihbarı yapan başka kişi ile mi karıştırılmıştır orası muğlak kalmıştır. Ancak buna rağmen Yusuf Efendi tahkikat memuruna sözlü olarak Krilos'un Madenli olduğunu belirtmiştir. İstavriler hakkında ise bunların daha önce Müslüman dediklerini, Müslümanlarla düşüp kalktıklarını, camiye gidip geldiklerini ve hem Müslüman hem de Hıristiyan ismiyle anıldıklarını belirtmiştir.⁵⁶

Papaz Krilos kendisi hakkında tahkikat memuruna vermiş olduğu ifadesinde ise babasının isminin Merzifonluoğlu Sava olup Maden'e bağlı Şahnederesi köyün-

⁵⁴ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 2. Varak, t.15.9.1901.

⁵⁵ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 2. Varak, t. 13.9.1901.

⁵⁶ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 3. Varak, t. 27.9.1901.

den olduğunu, papazlık yaptığını ve kırk yaşında bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca dört sene önce papazlık mesleğine girdiğini, şu anda Maden Rum kilisesinde görev yaptığını ve on beş sene kadar da Maden kasabasında daskallık yaptığını belirtmiştir. Muhakkik soruşturmayı derinleştirerek Krilos'a nüfusunun nerede kayıtlı olduğunu ve babasının aslının nereli olduğunu sorduğunda şu cevabı vermiştir: "*Babam Maden kazasına bağlı Derebesni köyünden Ben de Maden'de babamın maden ocağı işlediği zamanda Maden'de bulunduğu sırada burada doğmuşum. Hatta babamın madencilikten nişanı da vardır. Ben on beş yaşlarında iken tekrar Maden'e geldim. Bir daha hiçbir yere gitmedim. Şimdi kırk yaşındayım çoluk çocuk hepimizin nüfusu Şahnedere karyesinde kayıtlıdır. Bu köyde annemi ve biraderim de mevcut olup bu gün de hayattadır.*"⁵⁷

Tahkikat memuru yaptığı geniş çaplı soruşturma neticesinde üst makamlara bir rapor yazmıştır. Bu raporun içeriğine bakıldığında ise muhakkik Krilos hakkında kesin fikir edinmenin bu zaman diliminde mümkün olmadığını belirtmiş onun Yunanistan'ın Korfu adasından gelip Osmanlı vatandaşlığı edinmesine dair söylentiler varsa da bunun ispatlanamadığını belirtmiştir. Ancak muhakkik şurasını kesin bir dille ifade etmiştir ki o da Krilos'un Maden'deki zararlı faaliyetlerinin had safhaya ulaştığıdır. Muhakkik daha önceki resmi makamların ifade ettiği gibi tanassur ettirildi denilen bu İstavrilerin bir zamanlar cami ve mescitlerde namazlarını eda etmek suretiyle senelerce İslam'ın şeri hükümlerini eda ettiklerini ancak Müslümanlardan kız alıp vermeyip nikâh işlerinin kendi aralarında gerçekleştirilmesini de değerlendirilmesi gereken bir ilave not olarak belirtmiştir.⁵⁸

Osmanlı hükümetinin Papaz Krilos hakkında olan ikinci şikâyeti ise Müslüman kızlarının ecnebi erkeklerle evlendirilmesi hususu idi. Bilindiği üzere bu durum Osmanlı Devletince hoş görülme bir durumdur.

Maden kazasında İstavriler'den Hasan oğlu İbrahim'in kızı Rum cemaatinden Yanko tarafından kaçırılmış ve bunların nikâhları ise Krilos tarafından yapılmıştı. Ayrıca Dikbik? Oğlu Şakirin kızının da bir Rum'a nişanlanacağı Yozgat mutasarrıflığı tarafından haber alınmıştı. Bunun üzerine mutasarrıflıktan Krilos'a bu durum hakkında malumat vermesi için soru sorulduğunda bunun olağan bir durum olduğunu Rum milleti gibi bunların da nikâh akdini yerine getirebileceğini bildirmişti. Krilos ayrıca İbrahim ve Şakir Efendilerin öteden beri Hıristiyan inancını yerine getiren kişiler olduğu ve bunun da hükümetin bilgisi dahilinde bulunduğunu belirtmiştir.⁵⁹ Bu durum dahiliye nezaretine bildirildiğinde bu makam da geniş bir bilgi edinmek için adliye ve mezahip nezaretine yazı yazdı. Olayın adliye ve mezahip nezaretini ilgilendiren tarafı Yanko'nun niçin tutuklandıktan sonra salıverildiği meselesi idi. Eğer yaptığı kanuna aykırı idiyse niçin mahkeme onu salıvermişti. Çünkü mahkeme Yanko'nun kaçırıldığı kız ile birlikte babasının evine gitmesine müsaade etmişti. Mahkeme ise bu kararı verirken ele aldığı husus mezhep maddesinin evvel emirde halledilmesi hususuydu. Ancak dahiliye nezareti mahkemenin bu hususu delil almasının uygun olmayacağını çünkü İstavrilerin Müslüman olarak kabul edilip askerlik görevini yerine getirdiklerini ve kızlarının dahi Rumlara nikâhlanmasının kesinlikle caiz olmayacağı gibi böyle nikâh akdine cüret eden kişilere de

⁵⁷ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 7. Varak, t. 29.9.1901.

⁵⁸ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 8. Varak, t. 1.10.1901.

⁵⁹ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 30. Varak, t. 26.1.1899,

kesinlikle müsamaha gösterilmemesi için mahalli mahkemeye gereken tebligatın yapılmasını istemiştir.

Dahiliye nezaretinden ayrıca, Maden'deki İstavrilerden Hasan oğlu İbrahim'in kızının Yanko tarafından kaçırılıp bu kişinin daha sonra da şeriate aykırı olarak (mugayir-i şeriat) salıverilmesine karşı çıkmıştır. Bu nezaretten yazılan yazıda İstavrilerin de Müslümanlardan sayılması dolayısıyla kızlarının Rumlarla nikâhlanmasının caiz olmadığı bildirilmiştir.⁶⁰ Bu olaylar Osmanlı hükümetinin başını çok ağrıttığından evlendirme olaylarına adı karışan kişiler Maden'den sürülmüştür. Bu kişiler arasında İstavrilere Hıristiyanlığı telkin edenlerden Küpecioğlu Mahmut, Mustafa Efendi ile Krilos da bulunmaktaydı. İstavri kabilesinden bu iki kişinin Yayanabad'a Krilos da Yozgat'a gönderilmiştir. Ancak bu durum patrikhanenin şikâyet etmesine neden olmuştur. Bu hususta patrikhane adliye ve mezahip nezaretine şikâyette bulunmuş ve Akdağmadeni'ndeki metropolit vekilinin (Krilos) zorla tahkikat memurunun yanına getirildiği iddiasıyla soruşturma açılmasını istemiştir. Patrikhanenin bu şikâyeti dikkate alınarak dahiliye nezareti tarafından olayın gerçek yüzünün ne olduğunun belirlenmesi için Ankara vilayetinden bilgi istenmiştir.⁶¹ Vilayetten gönderilen cevap yazısında Papaz Krilos'un Müslüman olan ahaliyi işgal ettiği ayrıntılı olarak belirtildikten sonra patrikhanenin şikâyetinin asılsız olduğu ve Krilos'un da zorla değil davet usulü ile Yozgat'a getirildiğini ve kendisine İstavrilerin ruhani ve diğer hususi muamelelerine hiçbir şekilde müdahalede bulunulmaması için tebligat yapıldığı belirtilmiştir.⁶² Valinin verdiği bu bilgiler doğrultusunda Patrikhaneye bu konuda hükümetin kararının kesin olduğu belirtilerek herhangi geri bir adımın atılmasının mümkün olmadığı izah edilmiştir.⁶³

Bu kişilerin Maden'den uzaklaştırılmasından sonra hükümet tarafından burada kalan İstavrilerin daha önceki usul üzerine İslam nüfus defterine kaydedilmesi, mahallelerde muktedir ve mütedeyyin imamlar tayin edilmesi ve bu kişilerin İslam'ın şart ve feraizlerinin öğretilmesinin uygun olacağı belirtildi. Hükümetin bu istekleri yerine getirilmeye çalışılıp Maden'de Müslümanların muteber ahalisinden meydana gelen bir *komisyon-u mahsusa* oluşturulmuştu. Bu komisyon burada yaşayan İstavrilerin her türlü problemleri özellikle de diyanetleri ve nüfus yazımı ile ilgili sorunları ile ilgilenecekti. Ancak bu defa da Mahmut Efendi (Hacı Sahak) isimli kişi Gümüşhane metropolitinden vekaletname elde ettiğini iddia ederek halkın içerisinde Hıristiyan hükümlerini gizli olarak yerine getirmeye çalışmaya başladı. Bundan dolayı da istenen başarı elde edilemedi ve çok geçmeden bu uzaklaştırılan kişilerin tekrar Maden'e dönmeleri için Patrikhane sinodunda üye olan Gümüşhane metropolitinin⁶⁴ müracaatı üzerine bunların dönmelerine izin verildi.⁶⁵

İstavriler meselesinin bu kadar karmaşık bir hale gelmesinin ve evlilik meselesinde yerel mahkemenin verdiği karara hükümetin karşı çıkmasının nedenleri arasında yerel idarecilerin beceriksizliği de yer almaktaydı. Ankara valisi Tevfik Bey şifre ile mabeyne yazdığı yazısında bu olayların buraya kadar gelmesinin bir nede-

⁶⁰ B.O.A, Dh.mkt, 2165/1, (4.2.1889).

⁶¹ B.O.A, Dh.mkt, 2168/35, t. 20.2.1899.

⁶² B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 28. Varak, t.12.3.1899.

⁶³ B.O.A, Dh.mkt, 2178/86, t. 16.3.1899.

⁶⁴ Gümüşhane metropoliti 27 Cemaziyel Evvel 1316 (13.10.1898) yılında Rum Cemaat-i Metropolitan azalığına atanmıştır. Bkz. Sabah Gazetesi, t. 13.10.1898.

⁶⁵ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 36. Varak.

ninin de Yozgat mutasarrıfı Ahmet Edip Bey'in liyakatsizliği ve işleri parmağına dolamasından kaynaklandığını belirtmiştir. Çünkü Maden'deki işleri daha fazla karıştırmaması için Yozgat'a getirilen Krilos mutasarrıf Ahmet Edip Bey tarafından tekrar Maden'e dönmesine izin verilmişti. Dahiliye nezaretine gelen yazılarda İstavriler meselesinin çözümü için şikâyetlerde bulunmasına rağmen Ahmet Edip Bey bu işi yavaştan aldığı ve meselenin daha da büyümesine yol açtığına dair bilgiler yer almıştı. Bunun en somut örneklerinden biri de yakın zamanda Boğazlıyan meselesinde oynadığı pasif roldü. Bu meselede bir çok ölüm meydana gelmesinin nedeni Ahmet edip Bey'in gerekli önlemleri almamasıydı. İşte tüm bu sebeplerden dolayı Vali Tevfik Bey bu kişinin görevden alınarak yerine daha liyakatli birinin atanmasını istemiştir.⁶⁶ Valinin işaret ettiği üzere kısa zaman sonra buranın mutasarrıfı değiştirilmiştir.

Yerel idarecilerden kaynaklanan sorunlardan dolayı İstavriler meselesinde olumlu bir neticeye varılamaması daha önceden de eski Ankara valisi Memduh Bey tarafından gündeme getirilmişti. Şöyle ki Akdağmadeni idare azasından olan İbrahim Bey İstavriler'e olan yakınlığından dolayı onların amaçlarını yerine getirmeye yardımcı olmuş, bir çok bilgiyi hükümetten saklamıştı. Ayrıca İbrahim Bey Ermenileri fesat çıkarmaya da teşvikte bulunmuştu. Bundan dolayı Ankara vilayetinden Yozgat mutasarrıflığına yazılan yazıda bu kişinin görevden alınarak yerine başka birisinin tayin edilmesi istenmiştir. Ancak İbrahim Bey görevden alınmasına rağmen ilerleyen yıllarda yine zararlı faaliyetlerine devam edecektir.⁶⁷

Tüm bu olaylardan sonra gelinen süreç hakkında dahiliye nezaretinden sadarete ayrıntılı bilgileri içeren bir rapor sunulmuştur. Bu raporda İstavrilerin Hıristiyanlaşmasının devlet açısından ne gibi sakıncalar doğuracağı belirtilmiştir. Raporun özünde iki yüz hanenin irtidat etme niyetinde olduğu ve bunun için acil önlemler alınması gerektiği belirtilerek misyonerlik faaliyetlerinin de önüne geçilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.⁶⁸

İstavri kabilesi arasında yapılan evlilikler hususunda herkes aynı fikirde değildi. Yapılan bu evliliklere kabile içinden de karşı çıkanlar bulunmaktaydı. Murat oğlu Hüseyin, Redif çavuşlarından Hüseyin Gazi ve Nikola isimli kişiler kaymakamlığa verdikleri yazıda aba ve ecdatlarından beri tanıdıkları Küpecizade Mustafa Efendi'nin kızını ecnebi tebaadan olan milletvekili Karaca Papazı Krilos Efendi'nin oğluna nikâhladığını ve gece saat dört civarlarında gizli olarak bu kişinin evine kızını teslim ettiğini bildirmişlerdir. Şikâyette bulunan bu kişiler ayrıca Müslüman gözükken bir kişinin kızını ecnebi tebaadan birine açıktan açığa verilmesinin şer'an yasak olduğunu hatırlatarak yerel yöneticilerin bu konuda gereken önlemleri anlamalarını beklediklerini belirtmişlerdir.

Krilos'un oğluna İstavrilerden Küpeczade Mustafa Efendi'nin kızı Elmas'ı alması Osmanlı hükümetinin de dikkatini çekmiştir. Bundan dolayı bu olayı incelemek için bir tahkikat komisyonu oluşturuldu ve ilk önce kızın babası olan Küpecizade Mustafa Efendi'nin bilgisine başvuruldu. Küpecizade Mustafa Efendi'nin tahkikat memuruna verdiği bilgiler hem İstavrilerin genel yapısı hem de evli-

⁶⁶ B.O.A, Y.prk.um, 50/22, t. 26.4.1900.

⁶⁷ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 27, Varak, t.6.12.1894.

⁶⁸ B.O.A, Dh.mkt, 2168/35, t. 2.10.1901.

lik hususunda durdukları pozisyon açısından önem arz ettiğinden tahkikat memuru ile aralarında geçen diyalogu aynen zikrediyoruz:

Tahkikat memuru: Nerelisin İsmi nedir? Hangi tebaadansın, kaç yaşındasın, evli misin, çoluk çocuğundan neyin vardır?

Mustafa Efendi: Akdağmadeni kasabasının İstavri Mahallesi'ndenim ve Osmanlı Devleti tebaasıyım. Elli iki yaşındayım. Rum milletindenim. İsmim ve şöhretime Küpeci İlya oğlu Nikola derler. Askerlik muamelesi için de diğer ismim Küpeci oğlu İbrahim Mahdumu Mustafa'dır.

Tahkikat Memuru: Kızlarının ve oğullarının isimleri nelerdir. Çocukların evli midir? Evli ise kimlerle evlidirler?

Mustafa Efendi: Kızlarımın isimleri Mariya, Savid, Bardina, Mirakova; Oğullarım ise Antas ve İlya'dır. Oğullarım bekârdır. Kızlarımdan üçünü kocaya verdim diğeri ise bekardır. Kızlarımdan birini Rum milletinden Kuyumcu Lazar'a, diğerini Hamaloğlu Mahallesi'nden Dimitri oğlu Mihail'e, diğerini de İstavri milletinden Kostı oğlu Yorgi'ye verdim. Bunları verdiğimden hükümetin de bilgisi vardı. Diğer kızımı ise bir buçuk sene önce Hamaloğlu Mahallesi'nden Papaz Krilos'un oğluna verdim.

Tahkikat Memuru: Bu ayın üçüncü gününü yani (16.11.1901 tarihi itibariyle) kaymakamlıktan yazılan emirname gereğince kızınız Elmas'ın Papaz Krilos'un oğluna verilmemesi hakkında zabıta tenbihat yapılmıştı. Ve irade-i seniyye ile buyurulan emir gereğince resmî sıfatta Müslüman olan bir şahsın kızını ecnebi tebaadan bir kimseye verilmesi şeran cevaz verilemeyeceğinden bahisle sizin kızınızı papaz Krilos'un oğluna verdiğiniz bazı taraftan haber verildiğinden bu ihbarnamelerden bahisle kaymakamlık makamına engellenmesi hakkında yazılan emirname ile zabıta tarafından size tenbih edilmişken yine bu kişiye kızınızı verdiğiniz haber vermektedir. Verdiniz mi? Verdinizse niçin hükümetin emrine itaat etmediniz?

Mustafa Efendi: Kendim Rum milletinden olduğum gibi o da ecnebi tebaadan olmayıp devleti aliyye tebaasından olduğu için verdim. İstavriler denilen bin beş yüz nüfusu aşmış olan grup yirmi seneyi aşkındır Rumlarla kız alıp vermekte olup bunu yapan sadece ben değilim. Mademki böyle bir padişah iradesi varmış niçin bize tebligat yapılmadı. Benim hakkımda bu ihbarı yapanların çoğu İstavri milletinden olup kendileri de bazı Ruma kız alıp vermiştir. Bunlar da İstavridirler. Münakehat hakkında İstavrilerle Rumlar arasında olan nikâh için önceki metropolit vekili elinde bir emir vardır. Oradan resmen sual olunursa size bildirir. Rumlarla İstavrilerin diğerine kız alıp verilmemesi hakkında bir emir ve irade bize bildirilmedi.⁶⁹

Tahkikat memuru Talat Efendi, Küpecizade Mustafa Efendinin kızının evliliği ile ilgili olarak hazırladığı raporda bu olayın müsebbibinin Papaz Krilos olduğunu tespit etmiş ve bu kişinin yaptığı faaliyetlerinin kendisinden önceki raporlarda da teyit edildiğini belirterek gereğinin yapılmasının mutasarrıfın tasarrufunda bulunduğunu belirtmiştir.⁷⁰ Yozgat Mutasarrıfı Cemal, bu raporu göz önünde bulundurarak Ankara valiliğine Küpecizade Mustafa Efendi'nin Babıali tarafından şu anda resmen Müslüman olarak kabul edildiğinden ve Hıristiyanlık iddiasında bulunan İstavri kabilesine mensup olduğundan dolayı bu gibi hareketlerin önlenmesi için

⁶⁹ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 14. Varak, t. 19.11.1901.

⁷⁰ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 21. Varak, t. 25.3.1902.

gerekli muamelelerin yapılmasını istemiştir. Bu bilgileri aynı şekilde Ankara valisi dahiliye nezaretine iletmiştir. Dahiliye nezareti ise bu hususta çok nazik davranılması gerektiğini ve mümkün olduğunca bu işin gizli bir şekilde soruşturulmasını isteyerek bu kazada bulunan İstavrilerin nüfusunun ne kadar olduğunu, ne kadar zamandan beri orada bulduklarını, kendilerinden asker alınıp alınmadığını kilise defterlerinin kayıtlarından anlaşılacağından bunun kesin olarak tahkikatının bir kez daha yapılmasını istemiştir.⁷¹ Bu istek üzerine Ankara Valiliği gerekli bilgileri toplayarak dahiliye nezaretine bu husus hakkında geniş bir rapor sunmuştur. Ancak halledilen her bir problemten sonra İstavrilerin başka bir sorunu çıkıyordu. Yeni meselesinin çözümü için de tahkikat memurları, kaza kaymakamı, mutasarrıf, Ankara valisi ve dahiliye nezareti arasındaki haberleşme trafiği uzayıp gidiyordu.

Bu arada başka bir evlilik yerel yöneticilerin dikkatini çekmiştir. O da Müslüman olan bir gencin Hıristiyan bir genç kızla evlenip irtidat etmesi hadisesi idi.

Ömer isimli Müslüman bir gencin Hıristiyan olması Müslüman ahaliyi rencide etmişti. Bundan dolayı da Derekarye köyünün imamı Ahmet Tahir ve köyün muhtarı Mehmet Efendi bu hususta rahatsızlıklarını dile getiren jurnallerini Maden Kaymakamlığına ilettiler. Jurnalı veren bu kişiler Ömer'in irtidat hadisesini şu şekilde özetlemişlerdi. Köylerinden olan Hafracı? Oğlu Ömer, Maden'in İstanbulluoğlu Mahallesi'nden Osmanlı Devletinin Rum tebaasından bir kızı sevmiştir. Bu kız da ihtida edip Ömer ile firar etti. Bunlar köylerine gelerek ve kıza İslam'ı anlatarak nikâhlarını da İslam hukukuna göre yapmışlardı. Bu iki kişi köylerinde bir müddet kaldıktan sonra Ömer hizmetçilik görevini yerine getirmek için İstanbulluoğlu Mahallesi'ne taşınmış ve daha sonra da askere gitmişti. Askerlik görevini yerine getirdikten sonra Maden'e geldiğinde Maden Metropolit Vekili Krilos tarafından kandırılarak hem Ömer hem de kız irtidat ettirildi. Bunun yanında Ömer askerde iken birkaç yaşında olan bir kız çocuğu vefat ettiğinde onu da mahalle papazlarına kendi ayınlarince defnettirdiği kendileri tarafından bilindiğini belirtmişlerdir. Jurnalı veren bu kişiler Ömer'in şu anda kayıp olup nerede olduğu bilinmiyorsa da bu aralar yakın civarlarda görenlerin olduğunu belirterek bu hususun önlenmesini aksi takdirde başka kişilere de sirayet edebileceğinden gerekli önlemlerin alınmasını istemişlerdir.⁷² Bunun üzerine Maden Kaymakamlığından mutasarrıflığa gönderilen şifreli telgrafta Papaz Krilos'un Küpecizade Mustafa Efendi'nin kızını kendi oğluna aldığını, bu gibi fesat davranışlardan vazgeçmemiş olduğunu hatta Gönyeli köyünden İsmail oğlu Ömer'i de irtidat ettirdiğini bildirmiştir. Telgrafta ayrıca papazın bu hareketleri devam ederse sorunların da devam edeceği bu sebeple bu kişinin uzak bir yere gönderilmesi istenmiştir. Bununla birlikte bu kişinin arkadaşlarından olan Mustafa, Şakir ve İbrahim Efendilerin de daha sonra ayrı ayrı gönderilmeleri gerektiğine dair bilgiler verilmiştir.

Bu telgraf üzerine hükümet artık bu işin önüne geçmek için bazı tedbirlerin alınması gerektiğine inanmıştı. Bunun için en öncelikli tedbir de şüphesiz misyonerlerin bölge halkı üzerinde olan faaliyetlerinin engellenmesi idi. Daha önce zikredildiği gibi Ahmet Şakir Paşa bu hususta çok uğraşlar vermiş ve bazı tedbirlerin alınmasıyla beraber her ilçede olmasa bile birçok bölgede sanayi mektepleri açılmıştı.

⁷¹ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 24. Varak, t. 7.4.1902.

⁷² B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 26. Varak, t. 28.4.1902.

Bilinen sebeplerden dolayı bu amaç tam olarak gerçekleşmemiş ve bir türlü de misyonerlik faaliyetleri engellenememişti. Özellikle 93 Harbi'nden sonra Osmanlı Devletinin yenik ayrılması tedavisi çok zor olan yaralar açmış ve bu yaralar da gayrimüslim unsurların birlikte yaşama duygularının zayıflamasına neden olmuştu. Misyonerlik faaliyetleri de her bir gayrimüslim cemaat içerisindeki ayrılıkçı hareketleri güçlendirmişti. İşte bu dönemde de uzun yıllar Müslüman olan belki de Müslüman gözüken bu insanlar artık kendilerini gizlemeyip asıllarının farklı olduğunu söylemeye başlamışlardı. Bundan dolayı da daha önceki tarihlerde padişah iradesi ile Müslüman çocukların misyoner okullarına gitmeleri yasaklanmıştı. Bu yasağın içerisinde Müslüman olarak kabul edilen İstavrililer de bulunmaktaydı. İstavrililerin tanassur etmesine sebep olan okulların en önemlisi ise Maden'de bulunan Rum Okulu idi. Ayrıca Rum okulunun yanında Sillogos tarzında eğitim veren kurumlar da bulunmaktaydı. Yunanistan tarafından desteklenip Anadolu'nun birçok bölgesinde açılmış olan bu Sillogoslar amaç olarak insanlara Yunanca dil öğretimi hedeflediğini belirtmişti.⁷³ Nasıl ki bir Protestan Amerikan Okulu Ortodoks Ermeni ailesinin çocuğunu Batılılaşma ve milliyetçilik anlayışları ile donatıp kadim cemaatinden - ana cemaatinden- koparıyorsa buradaki Rum okulu da terakki (ilerleme) ve Osmanlı Devleti'nin sonu geldiği telkinleriyle burada yaşayan İstavrililerin düşüncelerini ifsat ediyordu. Bundan dolayı buradaki mektep inceleme altına alındı ve İstavrililer üzerinde çok etkisi bulunan buranın mektep hocası hakkında bilgi edinilmesi için Ankara vilayeti tarafından emir verildi. Yapılan incelemede öğretmenin Rum asıllı olup Kayseri dahilindeki Zencidere isimli bir mektepten mezun olduğu ve Maden ahalisi için açılmış olan mektepte gayrimüslim çocuklarına Türkçe, Rumca ve Fransızca lisanları üzerine ders verdiği ve Müslüman çocuklarını da bu mektebe davet ettiği bildirilmiştir. Her ne kadar bu tür okullara devam etmemeleri için gerekenlere tebliğatlar münasip bir şekilde yapılmışsa da buna kulak verilmemiş ve bunun engel-

⁷³ Bu okulların amacı ile ilgili olarak Sabah gazetesinin 21 Ramazan 1307 (11.5.1890) tarihli nüshasında şu bilgilere yer verilmiştir. "Malumdur ki Yunanlıların şarkta Lisanı Yunani ve maarif ve medeniyeti Yunanîyesinin yaygınlaştırılması için büyük cemiyetleri ve sillogosları olup, bu uğurda külliyetli fedakârlıklarda bulunurlar. Bu cemiyetin Arnavutluk için, Makedonya için ve Anadolu için ayrıca şubeleri olduğu gibi Rum lisanıyla müttekellim olan yerler için çalıştıkları görülmüyor. Arnavutluğun bazı köylerinde bile büyük Rum mektepleri bulunduğu ve Anadolu'daki Rum mektepleri gündün güne çoğalmakta olduğu halde mesela adalardaki mektepler pek geri bir halde kalıp bunların ıslah edilmesi ve genişletilmesi ve adalardaki Yunan maarifinin ilerlemesi için alsam gayret eden görülüyor. Bundan alenen anlaşılıyor ki Sillogosların nizamnamelerinde de açıkça beyan edilmektedir ki maksat maarifin yaygınlaştırılması olmayıp Rum lisanını konuşturmak ve bu lisanı şarkta yani memaliki Osmaniyede yaygınlaştırıp Yunanistan'ın gelecekteki hayaline hizmet etmekten ibarettir. Halbuki lisanı bu şekilde değiştirmeye çalışan halkın bir çoğu yani Anadolu'daki Hıristiyanların cümlesi devletin Resmî lisanı olan Türkçe lisanıyla konuşuyor.

Elhasıl diğer cemaatler gibi Rumlar da devletin maarif ve mekatip nizamnamesine uygun hareket etme şartıyla kendilerine mahsus mektepler açmakta muhtardır. Ancak kendileriyle hemcins ve hemmüslüman olmayan kavimlere Rum lisanında mektepler açmaya ve bunlara lisanlarını öğretmeye ve lisanı kabul ettirmeye hiçbir salahiyetleri yoktur. Sillogos ve emsali Rum lisanının Hıristiyanlık ve incilin lisanı olduğunu ve şark Hıristiyanlarının öteden beri bu lisanı talim görmekte olduklarını beyan ediyorlar. Halbuki evvela Rum lisanının Hıristiyanlık ve incil lisanı olduğu kabul edilemez. Ne hazret isa ve havariler bu lisanı konuştular ne de İnciller bu lisanı yazılmıştır. Suriye Hıristiyanlarının lisanı Arapça, Rumeli'deki Slavların lisanı Slavca olduğu gibi Anadolu'daki Hıristiyanların da Türkçe ve Rumeli'deki Ulah ve Arnavutların Ulahça ve Arnavutça olarak ayin yapmaları mümkün değil midir? Yoksa halkın kilisede papazın söylediğini anlamaması şart mıdır? El hasıl 'lisan-ı Yunaniye'nin diğer kavimlere tahsil ettirilmesi Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine tamamen zararlı olduğunun yanında bu kavimlerce de bir terakkiyata sebep olmayıp zahmete neden olmaktadır.", Ayrıca bkz. Tercüman-ı Hakikat gazetesi, t. 28.3.1889, Athanasia Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi", 19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler, s. 22.

lenmesi de mümkün olmamıştır. Bunun engellenememesinin bir nedeni de İstavrilerin ileri gelenlerinden Küpecizade Mustafa, Şakir ve arkadaşlarıyla Papaz Krilos'un kabile üzerindeki etkisi idi. Bu mektep ile ilgili inceleme yapan tahkikat memuru İstavri meselesinin bir an önce halledilmesi gerektiğini çünkü bu meselenin *İslam ve siyaset nokta-i nazarından* hükümetçe arz ettiği önem daha önceki selefleri tarafından olduğu gibi kendisinin de dikkatini çektiğini belirterek bu kişilerin buradan uzaklaştırılmasının bir nebze olsun bunu önleyebileceğini belirtmiştir. Yozgat Mutasarrıflığından yazılan tahriratta İstavriler ile ilgili yapılacak muamelelerin ne gibi sonuçlar doğuracağına dair yorum yapılarak şu ifadeler yer verilmiştir: *"Şu andaki duruma göre İstavriler nüfus defterine Müslüman olarak kayıt yaptırmaya yanaşmadıklarından dolayı askerlik muamelesi yüzünden devletin askerlik kuvvetine, Hıristiyan olarak kabul edilirse bedelat-ı askeriye cihetinden hazine-i celileye, hazırla terkinde de hükümet ve siyaset noktasından meydana gelmesi tabii olan zararları her halde def edilmesi için tek çare kalmıştır. O da kabile üzerinde etkisi bulunan bu fasit kişilerin gönderilmesi ve bu kişilerin Müslüman olarak tanınmasıdır. Çünkü Maden Kaymakamlığının 28 Nisan 1902 tarihli telgrafında Gönyeli köyünden ve Müslüman ahaliden olan Sefereci İsmail oğlu Ömer'in irtidatına ve vefat eden kızıyla hayatta olan diğer kızının kilisede ruhani ayin yapılması bu karyeden birkaç kişinin verdiği bilgiden ortaya çıkmıştır. Bu kişinin irtidatına sebep olacağı bilinen durumların ileride kötü sirayet etmesi ve yayılma ihtimalinden dolayı bu arz edilen zararın önü alınması için Ömer'in irtidatı ile ilgili derin bir inceleme yapılması gerekmektedir. Ancak meselenin mahiyeti çok derin olduğundan bu hususta çok gizli olarak tahkikat yapılması için bu defa bu mahalle bir memur gönderildiğinden neticesinin başka bir şekilde arz edilmesi tabiidir."*⁷⁴

Hükümet, tahkikat memurlarının her defasında üzerinde durduğu kabilenin ileri gelenleri ile Krilos'un Maden'den uzaklaştırılma meselesini ihtimal dahilinde tutmasına rağmen bunu hemen uygulamak istemiyordu. Çünkü daha önce de bu denenmiş ancak bir sonuç vermemişti. Bundan dolayı da bu kişilerin şimdi de uzaklaştırılması tekrar bazı sorunları doğurabileceği belirtilmişti. Bununla beraber bunların Maden'den başka bir yere nakledilmesi durumunda Madence olan alakaları bedellerinin karşılanması da hazine tarafından olup olmayacağı da tartışmalı bir durumdu. Hükümet tüm bu sebeplerden dolayı meselenin halledilmesinde güzel bir neticeye varılması için bu kazaya gidilerek bizzat inceleme yapılmasını istedi. Mutasarrıfın da işaret ettiği gibi Ömer'in irtidatı meselesi çok gizli ve derinden yapılmaya başlandı. Bölgede konu ile alakalı olan bir çok kişiyle görüşüldü.⁷⁵ Bu kişiler arasında Ömer'in ağabeyi Durmuş, Maden kazasının medrese müderrislerinden Ziya Efendi, Maden'in vergi tahsildarı olan Cemaî Efendi ve Gönyeli Köyünden bu olayla ilgili olarak bilgisi bulunan bir çok kişi bulunmaktaydı.

Burada dikkati çeken husus Ömer'in irtidatına sebep olan kişiler arasında Krilos'un yani sıra Karahisarlıoğlu Eftim isimli kişinin de zikredilmesidir. Ömer'in yetiştirdiği Gönyeli köyünün muhtarı Mahmut Efendi Ömer'in Maden'de Eftim Efendi'ye hizmetkarlık yaptığını belirterek onun irtidatına sebep olanın da Krilos ve Eftim olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu iki kişi bütün milletten yardım toplayarak Ömer'e verdiğini, karnunu doyurduklarını ve sonuçta da onu kandırarak irtidat ettirdiğini belirtmiştir. Muhtar ayrıca Ömer'in Eftim Efendi'nin evinde onun evladı

⁷⁴ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 34. Varak, t. 1.5.1902.

gibi büyüdüğünü ve kendileri ne kadar onu irtidattan döndürmeye çalışmışlarsa da bu iki kişi de İslam'a tekrar dönmemesi için o kadar çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Belgelerde Karahisarlıoğlu Eftim Efendi'nin isminin geçmesi bizi Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin kurucusu olan Papa Eftim olabileceği hususunda bir ihtimale götürüyorsa da kesin bir bilgi vermek için daha derin tahkikatlara müracaat edilmesi gerektiği kanaatindeyim. Konunun hassasiyetine binaen tahkikat memurunun iki önemli kişi ile olan mülakatlarını burada vermek istiyorum. Bunlardan biri Ömer'in ağabeyi olan Gönyeli Köyünden Durmuş'un ifadesiydi. Durmuş ifadesinde muhakkika şu bilgileri vermiştir:

Muhakkik memuru: Kaç yaşındasın, evli misin ve hangi millet ve tabiyettensin?

Durmuş: Otuz beş yaşındayım, evliyim ve iki oğlan çocuğum var. Elhamdülillah Müslümanım ve Osmanlı Devleti'nin tebaasındayım.

Muhakkik memuru: Sen aslen nerelisin ve annenın ismi nedir? Onların babaları ve dedeleri kimdir. Yani hangi sülaleye mensupsunuz ve bugün anne-babadan hayatta olanlar varmı?

Ben ve ecdadım öteden beri Gönyeli köyü ahalisindeniz. Babam merhum İsmail Çavuş, babası baş oğlanlığıyla yad olunan Ahmet ve Ahmet'in babası da Sefereci oğlu namıyla yad olunurmuş. Ben ismini bilemiyorsam da Purikan? Kabilesinden ve hatta babamın dedesi aşiretimize müdürlük yapan bir zatmış. Annem de merhum Fatıma da köyümüzden Çerak? oğlu İbiş'in kızıymış. Annem vefat ettiğinde bizler üç birader yetim kaldık. Biraderimin birisi Yemen'de askerlikte vefat edip birisi de yetimlik münasebetiyle Maden'in İstanbulluoğlu Mahallesi'nde Hıristiyanlarda hizmetkarlık yaparken her nasılsa şimdi irtidat eden Ömer'dir.

Muhakkik memuru: Bu Ömer şimdi kaç yaşında, nerede ve İstanbulluoğlu Mahallesi'nde kimlere hizmetkarlık yapmıştır. Hizmetkarlığa başladığında da kaç yaşındaydı ve orada kaç sene bulundu. İrtidat sebebini biliyor musun?

Biraderim Ömer tahminin 12-13 yaşında iken İstanbulluoğlu Mahallesi'nde Karahisarlıoğlu Eftim'e altı aylığı yüz kuruşa hizmetkar olarak verilip bir sene Eftim Efendi'de çalıştıktan sonra dört sene de Eftim Efendi'nin amcası Çopor Nikola'nın kapısında hizmetkarlık etmiştir. Deli Yani'nin kızı Yita? İle alaka kurmuştur. Geçen üç yüz on iki (1896) senesinde biraderim bir gün bu kızı alarak köyümüze ve amcamız Ali'nin hanesine getirip ben bu kızı Müslüman yapacağım ve alacağım dedi. O zaman Ermeni meselesi galesi⁷⁶ olduğundan derhal ihtida muamelesini yaptırma-dık. Ancak bunların hal ve hareketlerini tecrübe etmek isteyip dikkat ettiğimizde asla gusül yapmadıkları gibi her ikisi de Ramazan ayına tesadüf etmekle oruç da tutmadıklarını gördük. Bu işi anlamak istedim. O zaman biraderim Ömer'in Hıristiyan dinini terviç ettiğini ve kendisine bir çok para verildiğinden ve kendisi bu kızı alıp irtidat ettirdiğinden bahsederek bana da ailecek Hıristiyan olmamızı teklif etti. Ben haşa kabul etmemekle beraber kendisini tehdit ederek irtidat etmemesi için teşvikte bulundum. Asla İslam'a meyletmeyeceğini anladığımda keyfiyeti köyümüz

⁷⁶ O yıllarda Birecik'te yaşayan Hıristiyan Ermeniler toplu halde Müslüman olduklarını bildirmişler. Bir müddet sonra ise İslam dininden ayrıldıklarını beyan etmişlerdir. Bu durum karşısında adliye ve mezhap nezareti verdiği bilgilerden bunların şeklen Müslüman olduğunu belirtmiş ve irtidatlarına fazla itibar edilmemiştir. Özellikle Fransa'nın buradaki Ermenileri zorla Müslüman yaptınız iddiaları hükümetin başını ağrıttığından ihtida edecek olan kişilere dair daha hassas davranılmaya başlanmış, özellikle toplu olarak ihtida edenlerin bunun gerçek mi yoksa belli bir menfaat mi içerdiği araştırılmıştır. Bkz. B.O.A, i.hus, 45, 1313/Ş-40, Y.prk.azn, 15/30, A.mkt.mhm, 658/30.

muhtarı Mahmut Kâhya'ya ve onun aracılığıyla Maden'in Müslüman reislerine anlattım. Çözüm olarak da Ömer'in yaşı gelmemiş olduğu halde hemen askere gönderilmesinin çaresini bularak askere sevk ettirdik. Kendisi askerde iken burada dört yaşındaki bir kızı vefat ettiğinden papazlar tarafından kiliseye defnedildiğinden buna ailecek gücendik. Bu defa bundan üç ay önce (1.5.1902) bu biraderim askerlik hizmetini tamamladıktan sonra geldi. Hem de Mekke-i Mükerreme'de askerlik yapmış. Belki ıslah-ı nefis etmiş diye hemen karşılayıp köyümüze getirdik. Meseleyi zaten bildiklerinden ulemadan Ziya Efendi, Ali Bey, Cemal Efendi ve Hüsnü Efendi köyümüze gelip buna haylice nasihat ettiler ve köyümüzce kirası karşılanarak bir ev inşasına yardımcı oldular. Birkaç ay zevcesiyle görüştürmemek için gözetim altında bulundurdular. Öyle iken Ömer köyümüzde durmayıp zevcesinin yanına gitti. Nihayet ben buna tahammül edemeyerek asker binbaşılığa ve şeri mahkemeye bir dilekçe takdim ettim. Dilekçelerim üzerine Ömer on altı gündür aranılıyor ancak bu gün on altı gündür kafir tarafına kaçırıldı. Hükümet de bulamıyor.

Muhakkik memuru: Bu biraderinin aldığı kızın baba ve annesi, biraderi gibi akrabalarından kimleri vardır. Çoluk çocuk var mıdır? İsimleri nedir?

Durmuş: Biraderimin aldığı kızın babası yok. Annesi varsa da ismini bilmiyorum. Birde Lefter isminde kardeşi var. Biraderimin bu kızdan bir kızı olmuştu. Yukarıda söylediğim gibi vefat etti. İsmi Sâiye imiş. Bir kızı daha oldu onun da ismi Sâiye olup şimdi üç yaşındadır.

Muhakkik memuru: Biraderine ne isim vermişler ve ne ayin icra etmişler bunu biraderin söyledi mi?

Durmuş: Evet söyledi. İsmi Yani olmuş. Biraderimin bana söylediğine göre üzerine su sürmüşler, vaftizi de o şekilde yapmışlar.

Muhakkik memuru: Bunu yapan kimdir?

Bunun için bütün Rum milleti biraderime yardım etmiş. Tanassura delalet eden ve biraderimi teşvik eden Karahisarlıoğlu Eftim Efendi ve şimdi metropolit vekili Papaz Krilos Efendi olduğu muhakkaktır.

Muhakkik memuru: Bunların delalet ettiğini nereden biliyorsun?

Ömer, Eftim'in ve akrabasının yanında yetişmiş ve onun evinde yatıp kalkmıştır. Ömer de kendisinin Hıristiyan olmasına vesile olanların bu ikisi olduğunu söylemişti. Ve şimdi onu gizleyenler Eftim'in Yozgat'taki biraderi Nikola ve Krilos'tur.

Muhakkik memuru: İrtidat etmesiyle askere gitmesi arasında ne kadar zaman geçmiştir ve bu müddetleri nerelerde geçirmiştir.

Durmuş: Biz bunun irtidat ettiğini 1896 senesinde anladık. Yukarıda da beyan ettiğim gibi bir ay köyümüzde durup ondan sonra üçyüz on iki 1898 tarihine kadar zevcesinin hanesinde kalıp 1898 tarihinde de askere sevk edilmişti. Bundan üç ay önce yukarıda söylediğim gibi zevcesinin yanında olup şimdi gizlenmiştir.

Acaba biraderin şimdi nerelerdedir. Anlayabildin mi?

Burada papaz (Krilos) ve Eftim'in biraderleri tarafından gizlenmiştir.

Bu hususta başka diyeceğin var mı?

Başka diyeceğim yoktur. Biz Müslüman evladıyız. İslam ve Hıristiyan'a karşı şu durum pek ziyade insan içine çıkamayacak derecede gücümüze gidiyor. Gereğinin yapılmasını istirham ederim.

Ömer'in ağabeyi Durmuş'un ifadesinden sonra Maden Kazasının Ahsen Mahallesi'nden Medrese müderrisliği yapan Ziya Efendi de hemen hemen aynı ifadeleri vermiştir. Ayrıca o da Ömer'in irtidatına sebebiyet veren kişilerin Krilos ve Eftim olduğunu söylemiştir.⁷⁷

Bu tahkikatlardan sonra Ankara Valiliği dahiliye nezaretine yazdığı yazıda Ömer'in irtidat etmesine neden olan kişilerin Karahisarlıoğlu Eftim ve Krilos olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Ankara vilayeti tarafından Ömer'in isminin Kayseri Metropolitisi tarafından Yeni ismiyle değiştirildiği ve Rum kilisesinde de vaftiz edildiği bildirilerek bu işin en büyük tehlikesinin Ömer'le sınırlı kalmayacağı endişesi de dile getirilmiştir. Çünkü bu köyden Mella Osman isminde birinin de irtidat etme tehlikesi olduğu köy ahali tarafından haber verilmiştir. Molla Osman da aynı şekilde bir Rum'un kapısında hizmetkârlık yapan bir kişiydi. Bu söylenti üzerine köylü, Osman'ı Rum'un kapısından alıp Müslüman birine hizmetçi olarak vermeye karar vermiştir. Ancak bu husustaki huzursuzluk yine de giderilememiştir. Ankara valisi daha önceki yazılarında olduğu gibi bu huzursuzluğun kaynağının İstavrilerin ileri gelenleri ve Papaz Krilos olduğundan bunların Maden'in dışına çıkarılmasını istemiştir.⁷⁸

Yukarıda köy ahalisinin Ömer hakkında muhakkike verdiği bilgilerden de anlaşılacağı üzere Müslüman ahali İstavriler'in tanassur etmesi karşısında çok sert bir tepki vermediler. Çünkü onlar da (özellikle yirmi yıldan beri) İstavrilerin İslam anlayışının farklı olduğunu biliyorlardı. Çünkü İstavrilerden bazı kişilerin yerel idareye verdikleri şikâyetlerde Müslüman ahali tarafından "iki ayin yapanlar" diye nitelenmekten rahatsız olduklarını belirtmişlerdi. Ancak Ömer'in Hıristiyan olması Müslüman ahalinin duyguların çok rencide etmişti. Bundan dolayı da tepkilerini topyekün olarak ilettiler. Osmanlı hükümeti de bu durumun nedenlerini araştırması için gönderdiği her muhakkikin raporunun sonunda da papaz Krilos'un zararlı faaliyetleri ve onun Maden'den uzaklaştırılması yer alıyordu. Ancak hükümet her defasında uzaklaştırma seçeneğini son ihtimal olarak görüp başka tedbirlerin alınmasına öncelik veriyordu. Bu arada İstavriler, alınan önlemlere rağmen isimlerini hala Müslüman olarak nüfus defterine yazdırmıyorlardı. Devlet için bu durum hem siyasi hem de askeri açıdan bir çok sıkıntılara yol açmaktaydı. Örneğin Ankara vilayetinden dahiliye nezaretine 25 Mayıs 1902 tarihinde gönderilen yazıda 1877-1902 yılları arasında yirmi beş sene zarfında İstavrilerden ancak *otuz dokuz* asker alındığı bildirildi. Bunların dört neferi sevk edilmiş, dördü nakdi bedel vererek redif⁷⁹ sınıfına ayrılmış, otuz bir neferi de Hıristiyan ismiyle anıldıklarından sağda solda bulunarak bakaya kalmışlar, doğum ölüm ve vefat işlerini de kilise defterine kaydetmişlerdir. 1902 yılı itibariyle bin sekiz yüz kişiden fazla bir nüfusa sahip olan bu kabileden asker alnamaması Ankara valisini de düşündürmüştü, buna hükümet tarafından bir çare bulunmasını istemiştir.⁸⁰ Bu arada hükümet taşradan gelen bu isteklere karşı önlemler almaya çalışırken Patrikhane ise her defasında İstavriler'e karşı haksızlık

⁷⁷ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 37. Varak, t. 4.5.1902.

⁷⁸ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 38. Varak, t. 8.5.1902.

⁷⁹ Redif: Son dönem Osmanlı ordusunda altı aylık nizamiye hizmetlerini tamamladıktan sonra, daha on dört yıl süre ile yedek asker durumunda olanlara verilen ad.

⁸⁰ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 41. Varak, t. 25.5.1902.

yapıldığına dair şikâyetleri dile getiriyordu. Yine 3 Haziran 1902 tarihinde adliye ve mezahip nezaretine yazdığı yazıda Patrikhane *İstavrilerin gizli olarak Hıristiyan oldukları halde zamanın mecburiyetleri nedeniyle daha önce bir aralık Müslüman ismi alarak Müslüman şeklinde göründüklerini, ancak Tanzimattan beri hükümeti seniyye tarafından Hıristiyan tanındıklarından diğer Hıristiyanlar gibi alenen ayin yapmakta ve ibadet edegelen Akdağmadeni'nde oturan yüz elli hane ve dokuz yüz kadar Rum ahalisi çocuklarını Müslüman ismiyle nüfus siciline kaydettirmek ve Müslüman mekteplerine göndermek üzere mahalli hükümet tarafından zorlandığını* belirten bir şikâyet yazmıştır. Patrikhane bu şikâyetinin sonunda yerel idarecilere emir verilerek bu cebri hareketlere son verilmesini istemiştir.⁸¹ Sadarete bu şikâyet intikal ettiğinde hükümet bu şikâyetin gerçekliğinin araştırılması için yerel idarecilerden bilgi verilmesini istedi. Çok geçmeden Ankara vilayetinden şifreli bir telgraf geldi. Bu telgrafta patrikhanenin iddialarının boş olduğu iletilmiştir. Ankara Valisi bu husus üzerine geniş bir rapor yazarak, Maden'de İstavrilerin servet sahibi kişilerin bir cemiyet kurduklarını ve bu cemiyet sayesinde İstavrileri kandırmakla kalmayıp diğer Müslüman ahali üzerinde de çalışmalar yaptıklarını belirtmiştir. Ankara valisi bu cemiyetlerin çalışmalarının insanı hayrete düşürecek derecede olduğunu belirttikten sonra Kavas oğlu İbrahim ve biraderinin hem Müslüman geçinip hem de İstavrilerin Hıristiyanlaşmasında gösterdiği sinsi çalışmalardan bahsetmiştir. Daha önce zikrettiğimiz gibi İbrahim Bey'in 1894'lü yıllarda zararlı faaliyetleri görüldüğünden önceki Ankara Valisi Memduh tarafından da bu kişinin görevden alınması için hükümete işaretlerde bulunulmuştu.⁸² Ancak o tarihlerden 1902 yılına kadar bu kişinin faaliyetleri bir türlü engellenememişti. İbrahim Bey'in arkasında olan kişi ise çok büyük serveti olan Küpecizade Mustafa idi. İstavrilerin ileri gelenlerinden Küpecizade Mustafa Efendi serveti sayesinde bir taraftan Hıristiyan olmaları için İstavri halkına baskı yaparken diğer taraftan da İbrahim Bey'in memurluğundan faydalanarak hükümetin çalışmalarını engelliyordu. Ankara valisi patrikhanenin şikâyetine atıfta bulunarak halkı Müslüman defterine kaydetmek bir tarafa, yerel yöneticilerinden bir kısmının dahi zararlı faaliyetlerini engelleyemediklerini belirterek durumun vahametini ortaya koymuştur.

İstavrilerin önde gelenlerinin zararlı faaliyetlerinin önlenmeye çalışıldığı bir dönemde Anadolu'nun birçok yöresinde Ermeni Olayları tırmanışa geçmişti. İbrahim Efendi Ermeni olaylarının getirdiği gergin ortamdan faydalanarak bölgedeki Ermenileri de kışkırtıyordu. Bundan dolayı da Vali Memduh tarafından idare meclisi azalığından azledilmişti. Memduh Bey'den sonra gelen vali zamanında da Ermenileri kışkırtma tavırları devam ettiğinden meclis azalığından azledilmişti. Diğer Vali Tevfik paşa zamanında ise belediye riyasetinden azledilmiş ve bir daha devlet memurluğunda çalışmamak üzere azledilmişti. Ancak Küpecizade Mustafa tarafından korunarak tekrar mahkeme azalığına getirildi. Ankara Valisi, İbrahim Beyin tekrar mahkeme azalığına tayin edilmesini anlamadığını şu cümleleriyle belirtmiştir: *"Adliye nezareti tarafından azledilen bir memur hakkında adliye nezaretince uygun görülmediği müddetçe ve maznuniyeti cihetinden berat etmedikçe yeniden adliye memurluğuna tayin edilemeyeceği ve ol babdaki usul ve kanunların hükmünden iken İbrahim Bey yine bir yolunu bularak her ne hükme mebni ise mahkeme azalığına tayin edildi"*. Bu cümlelerinden

⁸¹ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 42. Varak, t. 3.6.1902.

⁸² B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 43. Varak, t. 26.6.1902.

sonra vali, İbrahim Bey'in ve Küpecizade Mustafa Efendi'nin buradan uzaklaştırılmadıkça nüfus yazım işinin sıhhatli bir şekilde gerçekleşemeyeceğini belirtmiştir.⁸³ Resmi kayıtlarda İbrahim Efendi hakkında genelde şüpheli bir yaklaşım yer almaktadır. Çünkü halkın bu konuda fazla bilgi sahibi olmaması ise düşündürücü bir durumdur. Çünkü daha önce Krilos ve İstavrilerin ileri gelenleri ile soruşturma yapılırken Mektebi Rüştîye Muallimi Tefik Efendi'nin ifadesi alınmıştır. Tefik Efendi, muhakkikin İbrahim Efendi (ki o zaman belediye reisi idi) hakkındaki sorusuna onun Müslüman birisi olduğu Küpecizade Mustafa ve diğerleri gibi Hıristiyan olmadığını belirtmiştir.⁸⁴ Tefik Efendi gibi toplumun nabzını tutabilecek mevkie olan birisinin bu konuda bîhaber olması tanassurlaştırma işinin ne kadar gizli bir düzeyde gerçekleştiğini bize gösteren bir delildir.

Patrikhanenin şikâyet dilekçesinde İstavrilerin Tanzimat'tan beri Hıristiyan kabul edildiği görüşü sağlam bir delile dayanmamaktadır. Osmanlı Devleti Tanzimat ve İslahat fermanlarıyla gayrimüslim vatandaşlarına hak ve özgürlükler anlamında büyük haklar vermişti. Ancak bu haklara en çok karşı çıkan da Rum patriği olmuştu. Çünkü fermanla getirilen hükümlerde Rum cemaatine de yeni bir anayasa yapması istenirken sivil kişilerin de bu yönetimde bulunması isteniyordu. Tabii olarak da bu bir bakıma patriğin yetkilerinin eskiye oranlara kısıtlanmasıydı. Ayrıca Tanzimat ve İslahat fermanlarında getirilen hükümlerde Müslüman gözüken gizli Hıristiyanların tanassur ettiğinde ne gibi hakları olacağına dair bir hüküm de yoktu. Ayrıca Mürtet hadisesinden⁸⁵ sonra yabancı elçiler Mustafa Reşit Paşa'dan bunun cezasının uygulanmaması için yazılı bir belge istediklerinde o, böyle bir belge veremeyeceğini, bunun devletin temeli olan şeri şerife aykırı olduğunu belirtip ancak devletin bu konuda daha hassas davranabileceğini bildirmesi⁸⁶ de patrikhanenin bu iddiasının ne kadar gerçek olduğunun sorgulanması açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti ile patrikhane, Maden'de yaşayan bu kabilenin niteliği hakkında da farklı bir pozisyonda duruyorlardı. Patrikhane bunların Rum olduğunu söylerken Osmanlı Devleti ise Müslüman olduklarını belirterek içlerinden bir takım kişilerin faaliyetlerinin sonucunda bir kısmını irtidat etmiş bir kısmını da irtidat etmeye meyilli bir kavim olarak görüyordu. İstavrilerin bütününe baktığımızda muhakkiklerin raporlarından da anlaşılacağı üzere bunlar bir zamanlar Müslüman mektep ve camilerine gitmiş bu arada gizli olarak da Hıristiyan ayini yapmışlardı. Cemaatleri arasında Hıristiyan, Müslümanlar arasında ise Müslüman olarak tanımlanmaktaydılar. Ancak kavminin ileri gelenlerinin –bunlar Maden'in çok zenginlerinden olan kişilerdi - büyük bir baskısı altında idiler. Hıristiyan olduklarını yine de söylemek istemiyorlar ancak zengin olan bu kabile reislerinin kendilerine kötülük yapacaklarından da korkuyorlardı.

⁸³ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 43. varak, t. 11.12.1902.

⁸⁴ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 1. Varak, t. 15.9.1902.

⁸⁵ İslamiyeti kabul edip bir müddet sonra pişman olarak eski dinine dönen bir Ermeni gencinin 25 Ağustos 1843'de idam edilmesi, önce İngiliz büyükelçisi Lord Stratford Canning'in, sonra da Fransız büyükelçisinin tepkilerine yol açtı. Bu arada Bursa'da bir ölüm cezası daha infaz edildi. Babıali, Kur'an'ın buyruklarına karşı gelinemeyeceğini ancak bir daha bu tür olayların meydana gelmemesi için gerekli tedbirlerin alınacağı taahhüdünde bulundu. Gülnihal Bozkurt, Alman ve İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu, s. 130.

⁸⁶ Gülnihal Bozkurt, s. 130.

İstavrilerin Papaz Krilos ve arkadaşlarından en çok şikâyet ettikleri konulardan bir diğeri de kendilerinden mektep yaptırma adına fazla para alınması idi. Bu yardıma asıl Rum olan Osmanlı vatandaşları da karşı çıkmışlardı. Maden'de mektep yapılması için padişah tarafından gereken irade verilmişti. Bu iradenin içeriğinde de masrafları tamamen Gümüşhane metropoliti tarafından yapılacağına dair de şerh düşülmüştü. Papaz Krilos, kendisinin metropolit vekili olduğunu iddia ederek bu mektebin yapımı için gerekli olan akçeleri İstavrilerin bir kısmından ve Rum ahalden toplamaya başladı. Yardım vermek istemeyen veyahut Krilos'un kendilerinden normalden fazla para istediğini söyleyen kişiler Maden Kaymakamlığına şikâyetlerini belirten dilekçeler verdiler. Ayrıca hükümete mektebe yapılan yardımların bir kısmının Yunanistan'daki Etnik-i Eteryia Cemiyeti'ne gönderildiği bilgileri de geldi. Maden Kaymakamlığının bir çok defasında yaptığı incelemelerde bu konu gündeme gelmişse de kesin bir kanıt bulunamamıştır. Belki de şüpheyi çeken taraf açılan Sillogos tarzı okullardı. Bu okullar Yunanistan merkezli olduğundan dolayı okulla cemiyet arasındaki bağdan dolayı dile getirilmiş de olabilir. Ancak bu konuda arşiv belgelerinden kesin bir bilgi elde edemedik. Maden kaymakamının 18.2.1903 tarihinde bu mekteple ilgili olarak Yozgat Mutasarrıflığına verdiği bilgide *kendisinin daha önceki raporları incelediğinde selefi zamanında da böyle iddiaların olup açık delillerin ortaya konulmamış olduğunu ancak Rumlar'ın mezhep hissiyatlarınca Yunanlılara olan bağlılıklarından dolayı milli gayretleri ve temayüllere taassubat-ı tabiye-i Hıristiyanileri ve özellikle ruhban sınıfına olan teslimiyetleri hasebiyle metropolit vekili olan papaz Krilos ile oğlunun bu yoldaki zararlı telkinleri ve hain hareketlerinin resmi tahkik ile meydana çıkarılması pek de mümkün olamayacağı tabii olduğundan bu papaz Krilos ile İstavrilerin reislerinden Küpecizade Mustafa oğullarının bunlara olan nüfuzları hasebiyle Hıristiyanlığı izhar etme yolunda fikir ve emellerini kuvvetlendirmiş olması muhtemeldir* diyerek yerel idarenin İstavrilerin iç dünyasını anlamada ne kadar zor durumda kaldığını belirtmiştir. Çünkü yirmi sene geçmiş olmasına rağmen İstavrilerin Hıristiyanlaşması yolunda devlet hiçbir yol kat edememiştir. 1903 senesinde İstavrilerin sayısı 1800'ü aşkınken resmi makamlara verdikleri nüfus defterinde çok az bir rakam göstermişlerdi. Bunların hepsi de Hıristiyan ismiyle yazılmıştı. Çünkü İstavrilerden bir kısmı kendilerinin alenen Hıristiyan olduğunu ilan ederken diğer bir kısmı da bunu hala gizli tutuyorlardı. Maden kaymakamı da yapılan bütün tahkikatlerin bir sonuç vermediğini mülki ve askeri cihetten meydana gelen *heyet-i mahsusa* incelemesinde de bir sonuç çıkmayacağını belirterek hükümetin bu konuda yeni bir adım atmasını istemiştir.⁸⁷

Yerel idarenin Maden'deki tanassur olaylarına ön ayak olanları buradan uzaklaştırması için hükümet tarafına yaptığı istek hep ötelenerek olayın tekrar tekrar soruşturulması istenmiş ve başka tedbirlerin alınması önerilmişti. Ancak gelişen süreçte yerel idarenin ayağına engel olan bu kişilerde hiçbir değişiklik meydana gelmediğinden hükümet de artık bu son çarenin uygulanması için adımlar atmaya başladı. Dahiliye Nezareti 30 Ağustos 1903 tarihinde Sadarete gönderdiği yazıda Papaz Krilos'un ve İstavrilerin ileri gelenlerinin Maden'den uzaklaştırılmasından başka bir çare kalmadığını belirtilmiştir. Sadarete ayrıca bu kişiler uzaklaştırıldıktan sonra buraya muktedir ve mütedeyyin imamların atanarak İstavrilerin akidelerin ıslah edilmesi istenmiştir. Daha sonra sadaretin izni üzerine İstavrilerin ileri gelenle-

⁸⁷ B.O.A, Dh.mkt, 494/18, 45. Varak, t. 18.2.1903.

rinden on sekiz kişi Maden'den Kırşehir, Çorum ve Ankara'ya gönderilmiştir. Krilos da Ankara'ya gönderilmiş kişiler arasındadır.

İstavrilerin iki yıl sonra (1905) yapılan nüfus yazımında yine eksik bilgiler verdiği ortaya çıkmıştır. Dahiliye nezaretinin sadarete verdiği nüfus istatistiğinde aslında her hanede dörder beşer kız ve erkek olduğu halde yapılan nüfus sayımında yaklaşık beş yüzü aşkın kişinin kaydının olmadığı belirtilmiştir. Dahiliye nezareti verdiği bilginin devamında şunları dile getirmiştir: *"Beş yüzü müteceviz nüfus tahrir edilmeyerek yolsuz muamele icra olunduğundan ve tahrir olunmayan şahıslar doğumundan beri bedeli askeriye ile mükellef ve doksan sekiz senesinde yapılan nüfus yazımında yazılı bulduklarından ve bunlar daha sonra gizli ad olunarak nakdi ceza alınacağından bahisle umum nüfusun kayıt ve tescili Akdağmadeni kasabasının İbrahimağa gayrimüslim karyesi ahali tarafından arzuhalle istida olunmaktadır."*⁸⁸

Papaz Krilos bir çok kez Maden'e gelme teşebbüsünde bulunmuşsa da buna karşı çıkılarak Maden'deki işlerin düzelinceye kadar buna izin verilmemesi gerektiği belirtilerek nüfus yazımının düzeltilmesi çalışmalarına başlanmıştır. Bu konuda problem yine devam ediyordu. Yaşlı olanlar Müslüman olarak nüfus kayıtlarında varken gençlerden hemen hemen nüfus kaydına yazılı olanlar yoktu. Bunların nüfus yazımına ise patrikhane tarafından büyük karşı çıkışlar olduğundan hükümet istediğini tam olarak yapamıyordu. Bu konuda şöyle bir uygulama yapılmasının işleri kolaylaştıracağı kararına varıldı. O da Hıristiyan ismi aldıkları sabit olan bu kişilerden yaşlı olanların her birinin asıl ismi yazılacaktı. Eğer bu kişi bunu inkar etse bile ahalden ismini bilenler olacağından bu sorun kolaylıkla halledilebilirdi. Gençlerden ise nüfusa hiç kayıtlı olmayanlar babalarının isimlerine uyularak yeniden bir Müslüman ismiyle yazılacaktı. Yapılan incelemelerde 555 nüfusun gizlendiği ortaya çıkmıştı.

Nüfus sayımını gerekli kılan etkenlerin biri askerlik muamelesini yerine getirme zorunluluğu olduğu gibi sosyal yaşamı düzenleyen bir çok unsurlar da bunu gerektirmekteydi. Nüfus nizamnamesi gereğince nikâh, murur tezkiresi, pasaport, gayri menkullerin satış ve intikali, mahkemelere müracaat edilmesi, bir memurluğa girme ve mektebe girme gibi bir çok yerde tezkire-i Osmaniyelerin (Nüfus kağıtları) bulunması zorunluydu.

Hükümetin nüfus yazımındaki çalışmalarına, Maden'deki on sekiz kişinin ve Krilos'un sürülmesine Rum Patrikhanesi karşı çıkmıştır. Ancak Patrikhane'ye bu kişilerin sürgünün zorunlu olduğu dile getirilerek Krilos'un da bu bölge dışında bir yerde görevlendirilmesi gerektiği bildirilmiştir. Patrikhane tarafından bu teklife olumlu bir cevap gelmemiştir.⁸⁹ Patrikhane ayrıca Trabzon'da da Hıristiyanların zorla Müslümanlaştırıldığı iddiasında bulunuyordu. Trabzon'daki kişiler de İstavrilerin geldikleri bölgede oturan gizli Hıristiyanlar'dı. Ancak devlet buradaki kişilerin de Akdağmadeni'ndeki İstavrilerle aynı kategoride bulunduğunu belirtmişti.⁹⁰ Özellikle bu kişiler Torul ve Maçka taraflarında bulunmaktaydı. Hükümet vilayete gönderdiği yazılarda bu konudaki araştırmaların çok hassas yapılmasını çünkü bu bölgede bir çok manastır yer aldığını burada yaşayan rahiplerin de yalan haberler

⁸⁸ B.O.A, Dh.mkt, 951/15, t. 1.4.1905.

⁸⁹ B.O.A, Y.prk.um, 78/116, t. 5.3.1906.

⁹⁰ B.O.A, Dh.mkt, 2467/7.

yaparak ecnebi müdahalesine yol açabileceğini belirtmişti. Çok geçmeden de hükümetin endişeleri ortaya çıkacaktı. Atina'da bulunan Vepîra? Cemiyeti ile Sillogosları ve bazı murahhasa vekilleri beraber on iki cemiyetin imzasıyla bu bölgede yaşayan Ortodoks ahalinin cebren Osmanlı Devleti tarafından İslamı kabul ettirmeye çalışıldığı ile ilgili olarak ecnebi sefaretlere muhtıra verildi. Muhtıranın içeriği şu hususlardan oluşmaktaydı:

1 – Ahali ve zikredilen cemiyetler hükümetin Rum ve Ortodoks olan Hıristiyanların din ve milliyetlerini resmen beyan etmekte olmalarına rağmen haksız ve anlaşmalara (muahedata) muhalif olarak kendilerinin dinin inançlarına tecavüz etmesinden dolayı hükümeti seniyye memurlarına karşı âlem-i medeniyet muvacehesinde protesto eder.

2) Ahali ve zikredilen cemiyetler hükümeti seniyyenin yaptığı hareketleri din ve vicdan özgürlüğü ile yükselmiş olan medeni asra bir tecavüz olmak üzere telef ederek bu babda Hıristiyan aleminin yardımını talep eder ve umumi olarak efkar-ı umiyeye müracaat eder.

3) Ahali ve bu cemiyetler, rahatsız edilmekte olan dindaşları hakkında yetiştirdikleri (perverde ettikleri) şefkat ihtisaslarını izhar eder. Bütün Ortodoksların ruhani reisi olması nedeniyle Rum Patriğinin bütün seleflerinin ve özellikle beşinci azizin eserine iktizaen bizden önceki Hıristiyanlara din değiştirilmesini men etmeye gayret etmede sebat etmesini kendilerine rica ederler.

4) Ahali ve bu zikredilen cemiyetler Yunan kilisesi reisi olan Atina Metropolitinden bu hususta Rum patriğini cesaretlendirmesini rica ederler.

5) Ahali ve bu zikredilen cemiyetler Ortodoksluğun menfaatlerini muhafaza uğrunda ittifakla hareket edilmesi hususunda bu kararname ile bütün müstakil Ortodoks kiliselerine müracaat ederler.

6) Ahali ve bu zikredilen cemiyetlere Osmanlı Devletindeki kavimlerin mezhep hürriyetlerini temin eden Paris ve Berlin antlaşmalarını imzalayan büyük devletlerin bu hususta nazarı dikkatlerini çekmek ve işe müdahale ederek Atina'daki sefirlerine mezkur muahedenamelerin suretlerinin gönderilmesi hakkında gereken emirlerin verilmesini kendilerinden rica ederler.

7) Ahali ve bu zikredilen cemiyetler düveli muazzama nezdinde münasip teşebbüslerle ve Yunan kavminin şikâyetlerini bu büyük devletlerin işittirilmesini Yunan hükümetinden rica ederler.⁹¹

II. Meşrutiyet'in İlanı'ndan Sonra İstavrilerin Konumları

II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber II. Abdülhamit tahttan indirilmiş ve yeni bir dönem başlamıştı. İstavriler Rum Patrikhanesine şikâyetlerini telgrafla dile getirmeye devam ediyordu. Bu telgraflardan birinde İstavri Pavli ve Yorgi isimli iki kişi II. Abdülhamit döneminden şikâyet ederek İstibdat devrinde isimlerinin Müslüman ismi olarak değiştirildiğini dile getirilerek yeni dönemde (II. Abdülhamit'ten sonraki dönem) bu işin çözülmesini Rum Patrikhanesinden rica etmişlerdir. Ancak İstavrilerin istekleri yerine getirilmedi tam aksine işleri daha da zorlaşmaya başladı. Çünkü askerlik hizmeti artık vatan görevi haline gelmiş ve Müslim-gayrimüslim

⁹¹ B.O.A, Hr.sys, 1767/63, t. 6.4.1906.

ayrımı ortadan kalkmıştı. Yani gayrimüslimler bedel-i askeriye karşılığında askerlikten muaf olamayacaklardı.⁹²

Osmanlı Devleti İstavrileri bu davranışlarından engellemek için II. Meşrutiyetten sonra da bir çok çalışmalar yapmıştı. Hükümetin genel kanısı İstavrilerin cahillikleri sebebiyle irtidat ettiklerinden dolayı irşat edilmesi gerekliliği idi. Bundan dolayı da dahiliye, adliye mezahip nezareti ve maarif nezareti arasında koordineli çalışmalar yapıldı ve meşihatten de buraya yeterli donanuma sahip din adamlarının gönderilmesi istendi.⁹³ Ancak İstavriler kendilerinin Hıristiyan olduklarını belirterek buna karşı çıktılar. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına girdiği zor dönemlerde de İstavrilerden asker alamadı. Bunun üzerine dahiliye nezareti Ankara vilayetine gönderdiği telgrafta bu işin netice noktasını artık şu cümlelerle dile getirdi: "*Yarım asır önce Trabzon'dan gelerek Yozgat Akdağmadeni'ne yerleşen bin beş yüz nüfuslu İstavriler denen halkın Müslümanlıklarının görünüştünden ibaret olduğundan birer ikişer hane olarak muhtelif mahallelere dağıtılmalıdır. Vaaz ve irşatla İslam'a döndürülmeleri mümkün olmayan bunların ıslahı için birer ikişer hane olarak diğer livâ ve kaza dahilindeki Müslüman yerlere dağıtılması ve ikamet ettirilmesinden başka çare görülmemektedir.*"⁹⁴

İstavrilerin bir kolu Trabzon'da bulunduğundan aynı emir Trabzon Valiliği'ne de gönderildi. Bu vilayete gönderilen yazıda Gümüşhane ve bazı kazalarda Hıristiyanlık iddiasında bulunanların bulunup bulunmadığı ile ilgili bilgi verilmesi istenmiştir. Eğer böyle gruplar varsa onlara da aynı uygulamanın yapılması emredilmiştir.

İstavrilerin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki durumları ile ilgili olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bir bilgi edinemedik. Fakat gelişen süreçle ilgili olarak iki ihtimal göze çarpıyor. Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesinde ya Yunanistan'a göç ettiler, ya da Maden'den sürüldüğü çevre illerde Müslüman toplumların içerisinde yaşamaya devam ettiler.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin gücünü yitirmeye başladığı 19. yüzyılda birçok bölgede irtidat ve tanassur hadiseleri meydana geldi. Devletin zayıflamasıyla doğru orantılı olarak bu hadiseler daha da çok artmaya başladı. Özellikle (1877-1878) yılında yapılan Osmanlı Rus Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması Balkanlar, ada şehirleri, Trabzon ve Anadolu'nun içleri gibi birçok bölgede bu hadiseler yaygınlaşmaya başladı. Artık din değiştirdiklerini gizlemeyerek devletin kendilerini yeni bir tanımla adlandırmalarını istediler. Osmanlı Devleti'nin tanassur olayları karşısında takındığı tavır bölgelere göre farklılık arz etmiştir. Bunda sebep olan unsur da o bölgedeki Müslüman oranının çokluğu ve o bölgenin yabancı unsurların müdahalesine ne kadar açık olup olmadığıydı. Osmanlı Devleti'nin bölgelere göre farklı tavırlar takınmasına rağmen bir ilkesini hemen hemen bütün bölgelerde göz önünde bulundurmuştu. O da tanassur hadiseleri *İslam ve Siyaset nokta-i nazarından* birçok sakıncalara yol açacağından engellenmesinin gerekliliği idi. Ancak devletin bu bakış açısı tanassur edenler tarafından kabul edilmedi. Onlar kendilerinin uzun zamandan beri gizli de olsa Hıristiyan olduklarını şimdi ise bunu aleni olarak ilan ettiklerini söylediler. Tabii ki

⁹² B.O.A, Dh.eum.3.şb, 8/54, t. 1.9.1915.

⁹³ B.O.A, Mv, 179/20, t. 24.7.1912, Dh.eum.5.şb, 8/54.

⁹⁴ B.O.A, Dh.eum.3.şb, 8/62, t. 20.8.1915.

bu söylemlerini destekleyen çeşitli unsurlar vardı. Bu unsurlar Balkanlarda genellikle Rusya, Papalık, Avusturya, Yunanistan, Rum Patrikhanesi'nden oluşurken, Anadolu'da ise Rum Patrikhanesi ve Yunanistan'dan meydana gelmekteydi. Özellikle Anadolu'nun içlerinde yaygınlaşmış olan Yunanistan merkezli Sillogos okulları ve misyonerlerin açtığı okullar tanassur olaylarına ivedilik katan eğitim kurumlarından bir kaçıydı. Bu okullara karşılık Osmanlı Devleti tarafından yeterli olmasa da bazı eğitim kurumları açılmış ve irşat faaliyetleri için vaizler gönderilmişti. Ancak bu tedbirler de bir sonuç vermemişti. Çünkü tanassur etti denilen bu insanlar çoğu halkın büyük bir kısmının bildiği devletin ise bilmediği veya görmezden geldiği gizli Hıristiyanlardı. Bunlardan biri de Akdağmadeni'nde yaşayan İstavri denilen bir kabileydi.

Akdağmadeni'ndeki İstavrilerin tanassuru genel olarak birbirini takip eden değişik süreç içerisinde gelişti. İlk olarak, Torul'dan Akdağmadeni'ne geldiklerinde Müslüman göründüler. Bununla birlikte ne Müslüman mezarlığına ne de Rum mezarlığına ölülerini gömmediler. Kendilerine ait mezarlıkları olan ayrı bir grup olarak toplum içerisinde tanımlandılar. İkinci olarak, Tanzimat'tan sonraki dönemde hem Hıristiyan hem de Müslümanlığın gerekliliklerini yerine getirdiler. Bu süreçte halkın bunların kimliğinden haberi olmasına rağmen devletin bir bilgisi yoktu. Ancak bunların geldiği yer olan Torul'daki tanassur hadiselerinden devletin çok önceden (1850'li yıllar) bilgisi vardı. Üçüncü olarak, 93 Harbi'nden sonra Hıristiyanlık inancını gizlemeyerek açıkça biz Müslüman değiliz dediler. Ancak bunu İstavrilerin tümü söylemedi. Bu kabile içinde devletin rızasına karşı gelmekten çekinen kişiler Hıristiyanlık inancını gizlemeye devam ettiler. Bu sefer de karşılıklarına Hıristiyanlık inancının açıkça ortaya koymaları gerektiğini söyleyen kabilenin ileri gelenleri çıktı. İşte 1880 yılından itibaren otuz yılı aşkın hem İstavri kabilesinin kendi arasında hem de Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde tartışmaların meydana geldiği uzun bir süreç yaşandı.

KAYNAKLAR

--Bozkurt Gülnihal, Alman ve İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996.

--Karaca Ali, Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899), Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

--Ortaylı İlber, 19. Asra Kadar Osmanlı Millet Sistemi ve Bab-ı Ali, Tarih ve Toplum, Sayı. 224,

--Ortaylı İlber, "Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Hareketleri", Tanzimatın 150. Yılı Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

--Skendi Stavro, "Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans", The American Association for the Advancement of Slavic Studies, Vol. 26, No. 2, Jun 1967.

-- Sonyel Salahi, "Tanzimat ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Gayrimüslim Uyrukları Üzerindeki Etkileri", Tanzimatın 150. Yılı Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

–Athanasia Anagnostopulu, “Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi”, 19. Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler, çev: Foti ve Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

--Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A) Belgeleri

DH.EUM.3Şb	:Dahiliye Emniyet-i Umumiye
DH.MKT	:Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî
HR.SYS	:Hariciye Nezareti Siyasi
HR.TO	:Hariciye Terceme Odası
MV	:Meclis-i Vela
Y.A.HUS	: Sadaret Hususi Maruzat
Y.EE	:Yıldız Esas Evrak
Y.PRK.AZJ	:Arzuhal ve Journaller
Y.PRK.UM	:Yıldız Perakende Umumi

--Sürelî Yayınlar

Basiret Gazetesi	-- Ceride-i Havadis Gazetesi -- İstanbul Gazetesi
Sabah Gazetesi	-- Tercüman-ı Hakikat Gazetesi